

A SÖTÉT BEN IS LÁTÓ KRÓNIKÁS *Interjú Dormán Lászlóval*

THE CHRONICLER WHO SEES IN THE DARK

Interview with László Dormán

HRONIČAR KOJI VIDI I U MRAKU

Intervju sa Laslom Dorman

FENYVESI OTTÓ

író, költő, képzőművész,

kommunikációs szakember

MTA VEAB, szervezőtitkár (2020-ig)

fenyvesiotto1954@gmail.com

ÖSSZEFOGLALÓ • Halottak napján születtem, 1944. november 2-án, Morovicán (Stara Moravica, Bácskossuthfalva) – kezdi a legelején a bevezetést az életébe Dormán László fotográfus, aki élő legendának számít a Vajdaságban. 1968 és 1988 között a *Képes Ifjúság* fotóriportere, újságírója, 1988-tól 1993-ig az Újvidéki Rádió magyar szerkesztőségének a munkatársa volt. 1993 óta Magyarországon él, 1998 és 2011 között a Magyar Rádió munkatársaként főleg határon túli riportokat készített. A 20. század második felének délvidéki magyar eseményeit többek között ő is megörökítette. Az embernek az az érzése, amit Dormán nem fotózott le, meg se történt. Szociográfiai és kulturális fényképein meglevenedik a délvidéki közelmúlt története.

KULCSSZAVAK • Dormán László, életút, Képes Ifjúság, fotóművészet, szociofotó, kultúra, jazz, Délvidék

Halottak napján születtem, 1944. november 2-án, Morovicán (Stara Moravica, Bácskossuthfalva) – kezdi a legelején a bevezetést az életébe Dormán László fotográfus, aki élő legendának számít a Vajdaságban. 1968 és 1988 között a *Képes Ifjúság* fotóriportere, újságírója, 1988-tól 1993-ig az Újvidéki Rádió magyar szerkesztőségének a munkatársa volt. 1993 óta Magyarországon él, 1998 és 2011 között a Magyar Rádió munkatársaként főleg határon túli riportokat készített. A 20. század második felének délvidéki magyar eseményeit többek között ő is megörökítette. Az embernek az az érzése, amit Dormán nem fotózott le, meg se történt. Szociográfiai és kulturális fényképein meglevenedik a délvidéki közelmúlt története.

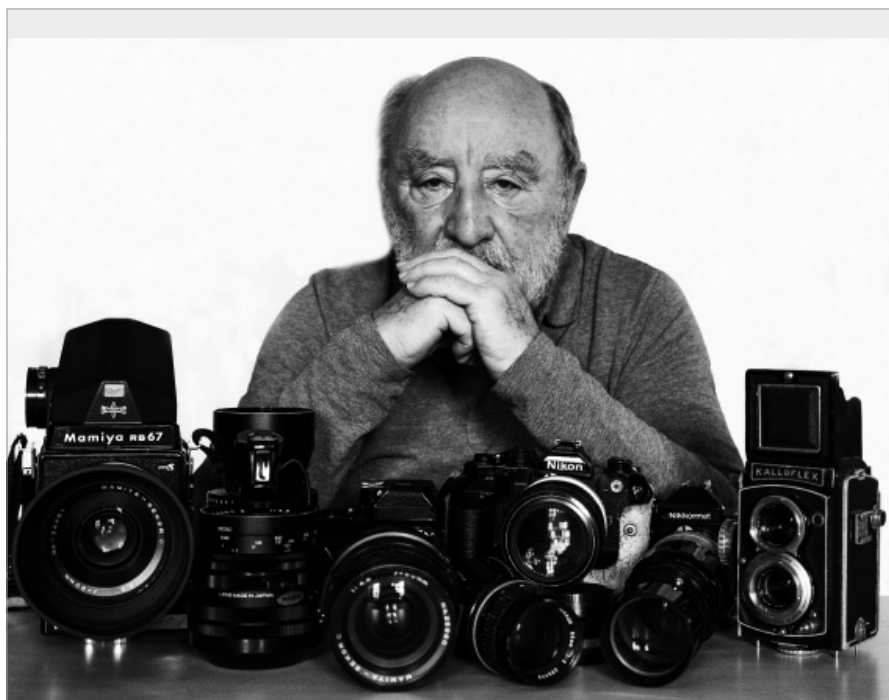
– Az első fényképezőgép?

– Az első fényképezőgépem egy Agfa box gép, mint ahogyan a neve is mondja, box, magyarul: doboz volt, egy $6 \times 9 \times 11$ centiméteres fekete doboz. A házunk padlásán találtam egy kifakult piros-fehér-zöld zászló mellett, de semmi többet nem tudok róla. A szüleimet nem kérdeztem meg, hogy kié volt, ki vette, ki használta? A nővérem talán, aki 19 évvel volt idősebb nálam, esetleg a bátyám, aki csak 11 évvel volt öregebb? Tízéves koromban ez a zsákmány valami hihetetlen nagy csodát jelentett.

Elölről nézve legalul ott állt egy szabályos rombusz alakzatban az Agfa főlirat, a közepén volt egy lyuk, de nem látszott benne semmi. Mint ahogyan később rájöttem, ott volt a lencse, csak éppen belülről, és csak akkor látszott egy pillanatra, amikor lenyomtam az exponáló kart. Még mindig előlnézetben, fent a bal sarok közelében állt két kicsi lencse. A felső arra szolgált, hogy amikor álló képet akar készíteni az ember, akkor az mutatja, hogy mi lesz a képen. A lencse mögött 45 fokos szögben állt egy kicsi tükrő, amely kivetítette egy pirinyó mattüvegre a képet, hogy hozzátétőlegesen ez lesz majd a képen. A kicsit lejjebb lévő lencse pedig ugyanazt mutatta, amikor fekvő képet akarunk készíteni, s ehhez a dobozt is fekvő helyzetbe kellett fordítani. Ugyanebben a szembe nézeti helyzetben, bal oldalon, alul s közepén volt egy-egy kicsi kar. Amikor kézbe vettük a gépet, s valahol a köldökünk magasságában tartva ránéztünk a keresőre, arra a bizonyos mattüvegre, láttuk a képet, s ebben a helyzetben mindez jobb kéz felől esett. Ugyanezen az oldalon volt a kallantyú is, amivel tovább lehetett tekerni a filmet. Hátsó nézetben a bal alsó sarokban állt egy kicsi kerek ablakocska, amelyben egy piros színű átlátszó üveg volt. A 6 centiméter széles rollfilm, amelyre 8 darab 6×9 centiméteres fölvételt lehetett készíteni, egy jóval hosszabb papírtekerics között egy speciális spulnira volt föltekerve, a hátsó részén kinyitott gépbe ilyen spulnira tekertük föl a papírt, és figyelmeztető nyilak jelezték, hogy eddig tekerjük, ezután be kell csukni, és a továbbiakban a piros ablakocskába nézve kellett továbbtekerni mindaddig, amíg meg nem jelent az 1-es szám. Ez azt jelentette, hogy a filmtekerics a helyére került, fényképezhetünk. Ha sütött a nap, akkor a gép oldalán lévő felső pöcckel betoltunk egy fémlemezt, amelyen egy kicsi lyuk volt. Ez jelentette a kisebb rekesznyílást. Ha nem sütött a nap, akkor ezt nem bántottuk, maradt a nagyobb rekesznyílás. Az alsó pöccöknek nagyobb járata volt, s amikor fölhúztuk, azzal megfeszítettük a rugót, ez azt jelentette, hogy a gép készen áll a fényképezésre, s amikor ezt a kis kart lenyomtuk, megtörtént az exponálás, vagyis a fényképezés. A következő teendő a film továbbtekerése volt a 2-es számig, mert ha elfelejtettük, akkor az előző képre fényképeztük a következőt is. Eleinte elég sokszor megtörtént. S miután kifényképeztük mind a 8 fölvételt, végig kellett tekerni a papírt, s a végén volt egy kis ragasztó

fecni, ezt nyálaztuk meg, s ragasztottuk le az egészet. Nem tudom, mi lett ezzel a géppel, az évek során valahol nyoma veszett, viszont a neten olcsó pénzért ma is be lehet szerezni.

Ja, hogy kényelmesen kézbe fogva vihessük magunkkal, a tetején, átlósan volt egy fekete bőrszíj, az Agfa domborjelével; ebbe beleakaszthattuk a négy ujjunkat, s kényelmesen vihettük magunkkal. De mielőtt minderre sor került volna, azzal szórakoztam, hogy magam előtt tartva, a keresőbe nézve mentem át a szobán, járkáltam a házunk udvarán, s így közlekedtem az utcánkban is. Ez volt a legizgalmasabb játékomból. Viszont ezzel nem elégedtem meg. Azzal álltam a szüleim elé, hogy én ezzel a masinával szeretnék fényképezni, csak mondja meg valaki, hogyan kell. Annyit megtudtam, hogy film kell bele. A faluban biztosan nem lehetett kapni, de a közeli járási székhelyen, Topolyán, talán már van olyan bolt, ahol filmet is árulnak. Néhány nap múlva megjött az első tekerces film is. A szüleim hozatták valakivel, akinek Topolyán volt dolga. A 6 centi hosszú, olyan 2×2 centiméter vastag dobozának élénkpiros színe volt, és az volt ráírva kis betűvel, hogy fk. Az egyik oldalán ki is írták a gyártó teljes elnevezését: Fotokemika Zagreb.

Fényképezőgépekkel 2022. október 16-án (Dudás Anikó felvétele)

A falunkban Téglás Vili volt az egyetlen fotóamatőr. Idősebb volt nálam, és cigarettázott. Azt mesélték róla, hogy még iszik is. Engem mindez nem érdekelt, mert készségesen megmutatta, hogy kell a gépbe behúzni a filmet, és elmagyarázta mindazt, amit a képek készítéséről tudni kellett, hogyan működik a fényképezőgépem. Miután kifényképeztem a 8 főlvételt, nagy izgalommal vittem a szabályosan leragasztott filmet Vilihez, hogy hívjuk elő. Ő előkészített valami kicsi, ablak nélküli helyiségben három kisebb tálcát. Az elsőbe öntötte, ahogy mondta, az előhívót, a másodikba a vizet, a harmadikba meg a fixírt. Ez utóbbi igazi magyar elnevezését valamivel később tudtam meg, hogy az bizony a rögzítő. Vili becsukta az ajtót, rágyújtott egy cigarettára, majd eloltotta a villanyt. A sötétben csak a cigaretta pirosuló paraszát láttam, tudtam, hogy ott lóg a szája szegletében. Kis sustorgást hallottam, amikor letépte a ragasztót a spulniról, majd egy erősebbet, amikor letépte azt a ragasztót is, amivel a papírtekercsre volt ragasztva a film. A sötétben mindig közvetített, hogy éppen mit csinál. Nekem egyre erősebben kalapált a szívem.

– Most beleteszem a filmet az előhívóba – mondta Vili –, és a szélét fogva lassan tekerem balról jobbra. Most itt a vége, s most jobbról tekerem vissza balra.

Így múlt el néhány perc, s akkor azt mondta Vili, megnézzük, mennyire jött elő. Nagyot szívott a cigarettájába, közben már fölemelte a filmet, s egyszerre szinte világos lett a sötétkamrájában. Persze, a világos az túlzás, de derengett valami, mint amikor a hajnal kezd derengeni a keleti ég alján. Mutatta, itt van, még egy kicsi, és kész. Sötét téglalapokat láttam a tekercsen, fogalmam sem volt, Vili honnan tudja, hogy még egy kicsi, és kész. A még egy kicsi után áttette a filmet a vízbe, azt mondta, hogy lemossa az előhívót, s miután ezt megtette, áthelyezte a filmet a fixírbe. Itt is tekerceselte jobbra, majd vissza balra, de mindebből az égvilágon semmit sem láttam. Egyszer csak azt mondta, kész, és fölkapcsolta a villanyt. Most vízbe tesszük, mert ki kell mosni belőle a vegyszert. Akkoriban, az 1950-es évek első felében még nem volt vezetékes víz a falunkban, ezért – magyarázta tovább Vili – több vízben mossuk majd ki. Beletette egy mélyebb edénybe, ami tele volt, és ott is tekerte ide-oda, de ezt már láttam, mert világosban csinálta. Kivette a filmet, kiöntötte a vizet, és másik vízben megismételte a műveletet. Újabb cigarettára gyújtott, és hagyta, hogy a film ázzon a friss vízben. Néhányszor megismételte a műveletet, és azt mondta, kész, kitesszük száradni. Elővett három ruhacsipeszt, széthúzta a filmet, és a sötétkamrája mennyezete alatt kifeszített spárgára az egyik csipesszel rögzítette a film egyik végét, a másik kettőt meg az alján csipentette be, afféle nehezékként, hogy ne kunkorodjon vissza a film. Mit mondjak, számomra óriási élmény volt, maga a csoda, ami aztán meghatározta életem további fo-

lyását. Persze, az évek során megtanultam, hogy minden filmnek és minden előhívónak azon a bizonyos 20 Celsius-fokon megvan a saját előhívási ideje, hogy ilyen és ilyen filmnek, ilyen és ilyen hívóban ennyi és ennyi perc, és kész, nem kötelező minden fényképésznek filmhívás közben cigarettára gyújtani. Persze Vili barátom fotóamatőr volt, amolyan falusi szinten, minderről semmit nem tudott. Én meg ezek után életem nagyobbik felét sötétkamerában éltem le. Nagyon szerettem, főleg a képek nagyítását, mert a filmek előhívása már világosban történt, csak a filmeket kellett teljes sötétségben spulniba fűzni, s betenni az előhívó dobozba, s miután lezártuk, fölglyújthattuk a villanyt, beleöntöttük a hívót, s kívülről mozgattuk a filmet, hogy egyenletesen érje az előhívó. Még az elején bekapcsoltuk az órát, hogy a megadott perc elmúltával csörögjön, nem kellett rágyújtani közben.

Nem emlékszem már, hogy Vilinél hány képet nagyítottunk ki, de nem sokat. Nővérem a szomszéd faluban, Pacséron dolgozott mint tanítónő, és ő kijárta az ottani technikatanárnál, hogy átmehegetek hozzá képeket kidolgozni. Mondjuk, nem volt nehéz, mert a Szöllősy Vágó János bácsi is falunkbéli volt, a második világháború előtt és alatt ő volt a katolikus kántortanító, és a kommunisták jövetelével választania kellett, hogy kántor vagy tanító. A kántorkodásból felkopott volna az álla, így lett technikatanár a pacséri iskolában. Egy hosszú folyosó leválasztott részében volt a műhelye, tele mindenféle szeresszámmal, géppel, készülékkel. Ezek közül kettő számított megkülönböztetett figyelmére: a rádió és a rezsó. Miután belépett a műhelyébe, bal kéz felől egy gombnyomással bekapcsolta a rádiót, amelyből mindig, mintha megakadt volna az állomás keresője, a Kossuth rádió műsora szólt. Utána odatette a kávéját, ami úgy nézett ki, hogy vizet öntött a dzsezzába, rátette a rezsóra, majd a rezsó zsinórját bedugta a konnektorba. No de hogy nézett ki ez a rezsó?! Egy kerek samottöntetben vájatok voltak, s ebben helyezkedett el a cekász, a fűtőspirál. Miután János bácsi bedugta a zsinórját a konnektorba, néhány másodperc múlva már pirosan izzott. Nyitott volt, ott szaladgált a váltóáram a szemünk előtt. Nekünk is volt ilyen otthon, és amikor már tanultam fizikát, ki is próbáltam, hogy a villanyáram valóban átalakul-e hőenergiává. Ha igen, akkor a cekászban már nincs áram, hanem csak hő. Fogtam egy nagyobb szögget, és megérintettem vele a pirosan izzó ötvözetet. Hát ha át is alakul hővé, attól még villanyáram marad, olyan ütést kaptam a lábujjaimig, hogy egy életre megtapasztaltam, a villanyáram nem játék. Egy pillanatig tartott az egész, a szög a plafonig repült, a testem meg remegett egy jó ideig még. Akkoriban ilyen szabadon álló fűtőszálakkal árulták a rezsókat.

János bácsi mindig így kezdte a napot, különben nagyon kedélyes ember volt, szerettem hozzá járni, amiért egy irányba mindössze öt kilométert kellett bicikliznem. Ez az idilli állapot azonban nem tartott sokáig, mert a

titói rendszer egyik célkitűzése a kisiparosok tönkretétele volt. Szüleim mind a ketten szabók voltak, női szabók. Édesapám kabátokat és nadrágokat varrt, édesanyám pedig blúzokat, ruhákat. A végén már hiába dolgoztak látástól vakulásig, alig tudták megkeresni az adóra valót. Beadták az ipart, eladták a házat, és a család Palicsra költözött.

Viszont már a szülőfalumban újságíró-igazolvány birtokosaként tudósító lettem. Történt ugyanis, hogy valakik a faluból előfizetőket gyűjtöttek egy hamarosan induló magyar újság számára. Ez volt a zágrábi *Magyar Képes Újság*. Első száma 1952. március 15-ére jött ki a nyomdából, kéthetente jelent meg, és édesapám is gyarapította az előfizetők táborát. Minden második héten hozta a postás a lapot, és én annak minden számát az elejétől a végéig kiolvastam. Néhány hét múlva látom én, hogy a szerkesztőség tudósítókat keres. Akkor már tudtam valamelyest fényképezni, és a képeket is én dolgoztam ki. Jelentkeztem. Hamarosan meghozta a postás a főszerkesztő válaszát, hogy lássak hozzá, tudósítsak a falum arra érdemes eseményeiről, és én tudósítottam, ami aztán az újságban is megjelent, sőt, még fizettek is érte. Hamarosan megérkezett a tudósítói igazolvány is, és én végtelenül büszke voltam, elemista létemre igazi lapnak lettem a tudósítója. Meg persze saját iskolalapunknak, a *Méhecskének* az előállításában is tevékenyen részt vettem. Emlékszem, nagyon muris volt: újságunknak a fejlécét, amely már nem faliújság, hanem sokszorosított iskolai sajtótermék volt, Kerekes Bálint biológia szakos tanár rajzolta meg; már kész volt a munkával, amikor többen is észrevettük, hogy a címdalton a MECSKE szó állt a MÉHECSKE helyett. Azt hiszem, azóta vagyok mindenféle és -fajta „sajtóhuba” elszánt ellensége.

– Hol, milyen iskolákba jártál?

– Az általános iskola első hét osztályát a szülőfalumban jártam ki. A falunak akkor még nem volt egységes központi iskolája, hanem szétszórtan volt egy-egy iskolaépülete egy nagy tanteremmel és tanítói lakással. Mindegyik arról a tanítóról vagy tanító házaspárról kapta a nevét, aki benne lakott. Első osztályba én a Kovacsics iskolába jártam, Kovacsics Antal tanító bácsihoz. Oda is meztláb akartam menni, hiszen tavasztól ősziig *mesztláb* jártam a faluban, de még aratáskor a tarlón is, édesanyám alig tudta rám imádkozni a szandált. Miután a falu központi részén, a futballpálya helyén fölépült az új, nagy iskola, a Kovacsics iskolában kapott helyet a Novák Misi vezetete művésztelep. Kovacsics tanító bácsinak szerb volt a felesége, mondtam a művésztelepen, valamikor a múlt század vége felé Novák Mihálynak, a művésztelep egyik alapítójának, amatőr festőnek, akit a falu Cágeros Misinek hívott, merthogy ő volt a falu órásmestere. – Nem szerb volt az te, hanem német – mondta Cágeros Misi. És őt sem Kovacsicsnak hívták eredetileg, hanem Kiskovácsnak, csak ezzel akarta elejét venni a második világháború után

annak, hogy esetleg a feleségének mint németnek valami baja essék. Ha őt Kovacsicsnak hívják, az már szlávosan hangzó név, hátha segíthet, ha ne adj isten, szükség lenne rá. Ekkor jöttem rá, hogy amit én gyerekkoromban nem értettem, az csakis szerb lehetett. Szerbül a falunkban nem volt olyan egyszerű megtanulni, mert mindenki magyarul beszélt. Harmadik osztályban már voltak szerbóráink, vagyis ahogyan a testvériség–egység szellemében hívták akkor, szerbhorvát óráink, de a tanítóink is magyarok voltak, nem nagyon vitézkedtek szerb tudásukkal. Ötödiktől már szaktanárok tanítottak bennünket, a falu szerb tanárát Búzás Laurának hívták, de ő sem vitte túl sokra velünk, már ami a szerbtudásunkat illeti.

Miután elköltöztünk a falunkból, az általános iskola 8. osztályát már Palicson végeztem. Elbúcsúztam hát Téglás Vilitől és Szöllősy Vágó János bácsitól, és palicsi házunk fürdőszobájában rendeztem be a következő sötét-kamrámat.

A nyolcadik után a szabadkai Moša Pijade Gimnáziumba iratkoztam. Ez az a nagy múltú iskola, amelynek a 20. század elején Kosztolányi Árpád volt az igazgatója, és Dezső nevű fia is idejárt gimibe. De idejárt az unoka-öccse is, Brenner József, aki Csáth Géza álnéven vonult be a modern magyar irodalomba.

Moša Pijade, akiről a titói hatalom elnevezte a gimnáziumunkat, Tito kedvenc értelmiségi partizánja és politikusa volt. Harcra ugyan nem kimondottan alkalmas, mert kis, vékonydongájú, szemüveges figura volt, de egészen jó rajzokat készített a hős partizánokról. Egy Párizsból Belgrádba tartó repülőn halt meg 1957 tavaszán, pontosan azon a napon, amikor mi a nyolcadikosokat ballagattunk a szülőfalunkban. Lázasan készültünk rá, amikor jött a halálhíre, és a ballagási ünnepséget lefűjték. Országos, nem tudom, hány napos gyászt hirdettek. Hazazavartak bennünket, de én még sokáig sétáltam azzal a nyolcadikos lánnyal a Krivaja-parton meg az Ongai-völgyben, akit nekem kellett volna elbúcsúztatnom az általános iskolából. Azután minden gimnáziumot Moša Pijadéről neveztek el, de ha egy városban történetesen több gimnázium is volt, akkor csak az egyiket.

Gimis éveim alatt a nyári szünetben nagyon jó foglalatosságom akadt. A szabadkai Kapiszta Simon fényképésznek Omišban, Közép-Dalmáciában élt a testvére, aki szintén fényképész volt, és neki kellett nyári kisegítés, így az első évben ott töltöttem bő két hónapot. A következő nyáron már Makarskára mentem, ahol Kapiszta Simon felesége tartott fényképészületet. Tehát strandfényképész lettem. Abból állt a munkám, hogy reggel átvettem az előző napi fényképeket, mellé néhány filmtekercset, nyakamba akasztottam a fényképezőgépet, fejemre húztam a nagy sombrero-t, elmentem Zorkáért, és mentünk ki a *plázsára*. Zorka, magyarul Hajnalka nem más, mint egy

békés szürke számár, vele sétáltam végig a több kilométer hosszú makarskai strandon, és mindig nagy sikerünk volt. Zorka hátán nyereg volt, egy fából és bőrből készült nyereg. A dalmátok magarenak mondják a szamarat, de tudod, hogy hívják ezt a nyeret? Számárnak, két rövid á-val. Sokan fényképezkedtek Zorkával, főleg a gyerekek és a szép lábú lányok, a németek leginkább. A lányokat fölsegítettem a nyeregbe, de nem úgy ülték meg a szamarat, mint a cowboyok, nem széttett lábbal, hanem féloldalvást, mint ahogyan az olasz lányok szoktak ülni a Vespán. Egyik oldalon marad mindkét lábuk, és így a legszebbek. Mire végigmentem a strandon, oda és vissza, egy filmet biztosan kilőttem, néha még többet is. A ma emberének azt is el kell mondani, hogy egy-egy filmre 36–38 fölvétel fért el. Mentem lassan vissza az üzletbe, és átadtam Karcsinak, a laboránsnak a kilőtt filmet vagy filmeket. A kész képeket másnap vittem vissza a helyszínre, az emberek már vártak. Előre soha nem kellett fizetni, mert nem mindenki visz magával pénzt a strandra, és ne az legyen az akadály a fényképezkedésnek. Nagyon kevés kép maradt a nyakamon.

A gimnáziummal párhuzamosan zeneiskolába is jelentkeztem, a híres-neves, nagy múltú szabadkai Zenedébe. A zongorához már túl koros voltam, meg különben se volt jó ajánlólevél Otterbein Ilonka néni iskolája. A faluban Ilonka néninél lehetett zongorát tanulni, és engem a szüleim még óvodás koromban befizettek hozzá. Olvasni, azt hiszem, még nem tudtam, bár azt is megtanultam az iskola előtt, de a kottát biztos, hogy nem ismertem. Járogattam hetente egyszer zongoraórára, de nem nagyon haladtam. Otthon akkor még nem volt zongoránk, amin gyakorolhattam volna, meg amikor már a Bayer-zongoraiskola apró kis etűdjeit klimpíroztam, Ilonka néninek gyakran gyomlálnivalója akadt a kertben, és amikor mellüöttem, a nyitott ablakon át kiabált be, hogy nem jó, újból! Viszont nem láthatta, amit én. Kisgyermek koromat szüleim varrodájában női lábak között töltöttem. Reggelente a varrólányok öltöztettek: Sass Rozó, Pobrányi Erzs, Albrecht Teri meg a többiek. Az ő nevük maradt meg az emlékezetemben. Láttam, alulnézetből, amolyan békaperspektívából a fél falu összes lányát és asszonyát kombinéban, amikor próbálták a ruhát. Ezek mind flanel- meg vászon-, otthon varrott kombinék voltak, de amit én láttam, az maga volt a csoda. Ilonka néni lánya, Gréti, Belgrádban járt egyetemre, török nyelvet és irodalmat tanult, amin az egész falu felhördült. S amikor Gréti itthon volt, és készült, hogy elmenjen hazulról, ott előttem, a klimpírozó kis krapek előtt öltözött át, és neki nem otthon varrott kombinéja volt, hanem igazi testhezálló *nájlونkombiné*, amely rövid volt, és kihangsúlyozta kerek fenekét, szép ívű lábait. Ilonka néni meg egyre gyakrabban kiabált be, hogy nem jó, újra!

A Zenedében az egyik fő tanár az a Bordás Lajos volt, akiknek az utcánk elején álló sarki házban régiségkereskedésük volt. Aki Ilonka nenihez járt, azt

eleve nem vették föl, mert rossz volt a kéztartása, rossz volt a billentése, tehát a zongora számításba se jöhetett, még véletlenül se!

Emlékszem, mert sokszor megálltam a Bordás-féle ócskabolt kirakata előtt, és számtalanszor elolvastam azt a kézzel írott cédulát, amely hosszú heteken át foglalkoztatott. Az állt rajta, hogy id. Boldizsár vagy Zemankó János, már nem emlékszem, hogy melyik név volt odaírva, hegedűórákat ad. Mitől hegedűóra egy óra? Olyan alakja van? De akkor hol vannak rajta a számok meg a cágerok? Vagy nem üti, hanem hegedüli az órákat? És ad, csak úgy? Miért nem elad? Hogy nézhet ki egy ilyen hegedűóra? Érdekes módon nem kötöttem össze a zongoraórát a hegedűórával, holott én magam is jártam zongoraórákra. De hát, mint kiderült, ezek a zongoraórák nemhogy semmit nem értek, de még rontották is a fölvételi esélyemet. A bátyám javaslatára, aki oboát tanult ugyanitt régebben, a harsonát választottam, aminek magyarul még *puzon* vagy *pozán*, *pozaun* is lehet a neve, a német *die Posaune* után, de én legszívesebben *trombonnak* hívtam, az angol *trombone* alapján, amely a jazzben is igen elterjedt hangszer volt, és hát a bátyámnak is nagyon tetszett, viszont, mint ahogy később kiderült, nem nekem való hangszer volt. Nem olyan a szájberendezésem, a fogaim állása. Meg az én hangszerem, amit az iskolától kaptam használatra, eléggé gyatra volt. Persze, mindezt akkor még nem tudtam. Délelőtt jártam a gimibe, s hetente kétszer mentem fújni a Zenedébe. Ha volt időm, akkor útközben bedobtam valamit a Fehér Hajó étterem talponálló részében, ha nem, akkor későbbre halasztottam az ebédet. Hárman tanultunk akkoriban ezen a hangszeren a zeneiskolában, az egyik Harkai István volt, zenedés osztálytársam, a másik Domonkos István, a költő, a *Kormányeltörésben* című gasztabritervers szerzője. Domi a prepába járt, a tanítóképzőbe. Amikor megérkeztem, Domi még nagyban fújta, László bácsi, László András, a tanárunk meg békésen aludt a székén. Rájöttünk idővel, hogy ha Domi nem hagyja abba, én pedig gyorsan összerakom a hangszert, és átveszem a fújást, akkor László bácsi föl se ébred. A csendre mindig fölébredt, és általában azt mondta, hogy ez még nem jó, legközelebbre jobban tanuld meg. Megtörtént nemegyszer, hogy Dominál aludt el, és nálam ébredt föl. Az első „szkinhedek” közé tartozott Szabadkán, az 1950-es években már borotválta a fejét. Hetvenéves is elmúlt, de nem akadt más, aki ezt a hangszert taníthatta volna Szabadkán.

Ami pedig a gimnáziumot illeti, akkoriban három magyar és három szerbhorvát tagozata volt az iskolának, ma már egyetlen magyar tagozata van. Mindent magyarul tanultunk, a *predvojnička* kivételével, ami katonai előképzést jelent. Szerbhorvát nyelvet és irodalmat is tanultunk, természetesen szerbül, hogy máshogy? Én valójában ekkor kezdtem el jobban beszélni szerbül, s ezzel nem voltam egyedül. Bölcs iskolavezetésünk azonban megállapította,

hogy mégsem tudunk eléggé jól szerbül, s jó lenne, ha legalább még egy tantárgyat tanulnánk szerb nyelven. S melyik is lenne az? Hát a történelem, mert ez az a tantárgy, amelyik széles teret biztosít a mesélésnek, ez lesz a legalkalmasabb szerb nyelvtudásunk jobbítására. Tetszik érteni, éppen a történelem, mi más? Másodikban például történelemből egész évben a partizánok elleni hét offenzíva legapróbb valós vagy idealizált részleteit kellett megtanulnunk, semmi mást. Persze, Magyarországon nem tudhatják, mi is az a hét offenzíva. A második világháborúban a németek hétszer kísérelték meg Bosznia bőszi hegyei között elfogni Tito partizánvezért, de egyszer sem sikerült nekik. Ez lenne az a bizonyos hét offenzíva, ezt bifláztuk ékes szerb nyelven egész éven át. Élményszámba mentek viszont a magyarórák. Csetvei Mária tanárnőnk már az 1950-es, 60-as évek fordulóján Budapestre járt színházba, egész éjjel utazott vissza, és másnap hiánytalanul megtartotta az óráit, amelyeken az előző esti színházi élményeiről mesélt. Az ő kezdeményezésére beszereztük a magyar tankönyveket, szöveggyűjteményeket, s azokat is használtuk a vajdasági magyar tankönyvek mellett. És nem akadt, aki följelentette volna. A vajdasági magyar tankönyvek sem voltak rosszak, szó se róla, de így szélesebb látókör tárult elénk. Egy alkalommal eljött az iskolánkba az Újvidéki Rádió magyar szerkesztőségének a vezetője, hogy ösztöndíjasokat toborozzon. Hosszan beszélt az újságírói szakma szépségeiről, változatosságáról, megbecsültségéről, s én már félig föl is emeltem a karom, hogy engem érdekel, amikor azt találta mondani, hogy a legmegbecsültebbek viszont azok az újságírók és riporterek, akik a párttól, a kommunistáktól és a belgrádi szkupstina munkájáról tudósítanak, és én abban a pillanatban leengedtem a karomat. Megelégszem én akkor a zenével és a fényképezéssel. Játsoztam a Zenede ifjúsági szimfonikus zenekarában, a Szabadkai Filharmóniában, a Mladost ('ifjúság') nagy tánczenekarában, meg egy tánczenét játszó dixielandszerű együttesben a gimnázium és az ún. Kakasiskola dísztermében tánkra, akkoriban ilyen táncos rendezvényekre jártak a fiatalok, akkor diszko még nem volt. Ez éppen elég volt, és ekkor már a gimnáziumban is kijártam egy sötétkamrát, ami már amolyan igazi sötétkamra volt. Palicsról, amikor jó idő volt, kerékpáron tettem meg azt a nyolc kilométert a gimnáziumig, mint egy mállás számár. A vállamon a fotóstáskával, a csomagtartón az iskolaival, a jobb kormányon pedig a harsonás tokkal, ami egymagában is több mint egy méter volt.

Miután 1963-ban leérettségiztem, maradt két kimondottan szabad évem a zeneiskolában, mert a két iskolát egyszerre kezdtem, és a zenei alsó két év volt, a középiskola meg négy, ez összesen hat év. Zenedébe csak a szaktantárgyakra jártam, mert a gimnáziumban elvégzett általános tantárgyakat elismerték, így elszegődtem egy évre fotóriporternek a *Bunjevački Times*hoz, viccesen hívták így a *Subotičke novine* című újságot, magyar fordításban a

Szabadkai Újsághoz, amely elsősorban a szabadkai és környékbeli horvátok és bunyevácok lapja volt. De ekkor már tudósítottam Szabadkáról az *Iffúság* című hetilapot is, az viszont már Újvidéken jelent meg. Ez az idő arra is jó volt, hogy elhúzzam a konkrét pályaválasztás nehéz kérdését. Fogalmam sem volt, hogy milyen főiskolára vagy egyetemre menjek. 1965-ben befejeztem a zenei középiskolát, halványlila gőzöm nem volt, hogy mi legyen velem. És pontosan ekkor a Belgrádi Zeneakadémia újvidéki kihelyezett tagozatán indult el a zenetanári képzés, ide jelentkeztem. Órák csütörtök délutántól szombat délig voltak. Ekkor már elkezdtem aktívabban bedolgozni az *Iffúság* című hetilapba, amelynek a szerkesztősége Újvidéken, a Forum kiadóházban volt. Meg közben olyan kalandokba is belekóstoltam, mint az iskolai zenetanári munka. Történt ugyanis, hogy az egyik évfolyamtársam, a moholi Nápik Rózsa már jó nagy pocakkal egy pénteki napon azzal állt elő, hogy ő hétfőtől szülési szabadságon lesz, kinek lenne kedve helyettesíteni őt a moholi iskolában. Így történt meg, hogy már hétfőtől zenét tanítottam Moholon. Eleinte azt sem tudtam, hogy eszik-e vagy isszák.

– Mit szerettél jobban fényképezni: embereket vagy tájat?

– Nem hinném, hogy ezt külön lehet választani. Amikor egy ember arca, tekintete, mozgása, alakja fog meg valamiért, akkor azt fényképezem. Ha kötődik a tájhoz, ha része a tájnak, akkor elhelyezem valahol a tájban, de félre ne értsenek, nem az embert rakom ide-oda, vagy amoda, hanem én megyek közelebb, távolabb, jobbra vagy balra, de ez már a kép megkomponálásának a folyamata. Manapság, amikor szinte az egész világ fényképez, leginkább telefonnal, a képeken egyből látszik, hogy kinek van érzéke hozzá, és ki az, aki csak pufogtat, lövöldöz, mintha fegyver lenne a kezében: beveszi középre az embert, a tárgyat, az épületet, és kész. A másik meg elhelyezi a megadott, körülhatárolt síkban, komponál. Kompozíció. Nem csak zenében van, képben is, a képzőművészetben. Ha a táj fog meg, akár emberrel, állattal, bármivel, akkor azt fényképezem, de ha anélkül, akkor meg azt.

Vannak olyan tájképeim, amelyeket Benes József Tisza-parti olajképei, mondhatom úgy, hogy ihlettek? Csak éppen fekete-fehérben: a zsiros bácskai föld tanyával, szántással, keréknyomokkal.

Városi környezetben fényképeztem a legkevesebbet, pedig izgalmas lehet az is. A *streetfotó*, ahogy újabban elnevezték. Vannak nagyon jó utcai, városi fotósok a nagyvilágban. Én közéjük sorolom Majoros Sándort is, az író, földimet, aki egészen mélyre ásott az utcai fényképezésben, napi sétái alkalmával gyakorolja, s időnként egy-egy egészen jó képpel is megörvendeztet. Lám, erre is jó a nagy közösségi oldal, ahol közzéteszi, bocsánat: *megosztja* napi sétái közben készített, kézzelfogható alkotásait.

– A szociofotó és a riporterkedés, akár az írás is, mennyire érdekelt?

– Magyarországon az 1980-as években Nagybaracskán, Bajától délre, működött egy nemzetközi fotográfiai alkotótelep, egy szociofotó tábor, amelynek nemzetköziségét néhány határon túli, elsősorban magyar fotós adta, köztük jómagam is, de volt csehszlovákiai és máshonnan való fényképész is. Ebben a kifejezetten fotós alkotótáborban a szociofotóra helyeztük a hangsúlyt, a társadalom peremén élő kiszolgáltatott, szegénységben tengődő embereket fényképeztük. Hiába hangoztatták az akkori „elvtársak”, hogy a szocializmusban, kommunizmusban mindenki jól él, mindenkinek van munkája, mindenki boldog, ez nem volt igaz. Maga a szociofotó a nyugati társadalomban, elsősorban Angliában és a tengerentúlon, az Egyesült Államokban alakult ki. Nevezhetjük akár irányzatnak is, társadalmi kritikának; bemutatni, dokumentálni a létminimum alatt élő munkásrétegek és persze, munkanélküliek, napszámosok életét, mindennapjait. Tükröt mutatni a felsőbb rétegeknek, hogy néznek magukba, és vegyék tudomásul, hogy nem mindenki él úgy, mint ők. Magyarországon pedig kihívás volt ez a kommunizmust rendületlenül építő, akkori felső vezetés felé is. Nagybaracskán mindez együtt adott volt, különös tekintettel arra, hogy a településen sok cigány is élt a létminimum legalján, de nemcsak őket fényképeztük, hanem a napszámosokat, kétkezi munkásokat, földműveseket, tanyasi embereket, a kocsma népét. Én például olyan sorozatot is fényképeztem, hogy „második otthonunk a kocsma”. Ugyanez adott volt a határ innenső oldalán is, ahol hasonló sorban élő embereket ugyancsak fényképeztem.

Terepre szerettem járni, és hetente hol ezzel, hol azzal az újságíróval elmentünk terepre riportozni. Az újságírás talán legszebb műfaja a képes riport. Amikor csak egy napra mentünk, akkor másnap, harmadnap mással, máshova mentem, de leginkább többnapos utakra vállalkoztunk; eleinte autóbusszal, vonattal, kerékpárral; kölcsönként traktorral a bácskai tanyavilágban; kerékpáron; de gyalog is. Később saját gépkocsival, jó kilométerpénzért. Jóval később kapott a szerkesztőség egy Zastava 101-est, de az sem a sajátunk volt kizárólagosan, hanem a Forum kiadóház harmadik emeletén található többi hetilap közös autójaként rótt a Bácska, Bánát és Szerémség, a Drávaszög, a Muravidék országútjait. Amikor terepre mentünk, mindig tele volt, és a legtöbbször én vezettem. Ezt a munkát szerettem a legjobban, itt készítettem, azt hiszem, a legjobb képeimet. Persze, az úgynevezett *mussz munkát* is meg kellett csinálni, mint amilyen például a falusi és városi szocialista ifjúsági szervezetek aktivitása, ilyen-olyan értekezletek, pártülések, kongresszusok, díjátadások, az országos ifjúsági staféta vajdasági útja meg hasonló baromságok voltak, de ezt félvállról vettem. Kár, mert ezekről is lehetett volna akár még jó képeket is készíteni, de egyfajta társadalomkritikát mindenképpen. Kár, hogy inkább flegma, mint kritikus szemmel néztem ezeket az eseményeket.

Ami pedig az írást illeti, voltak esetek, amikor úgy éreztem, hogy ezt pedig meg kell írnom. Ritkán ugyan, de voltak. Szerencsére vagy szerencsétlenségemre, ezek a késztetések éppen akkor jöttek rám, amikor Hornyik Miklós volt a főszerkesztő, aki, ugyebár író és irodalomtörténész meg kritikus, de mindenekelőtt jó szerkesztő volt. Mellesleg nagyon könnyen és gyorsan írt, csak úgy rázta ki az ingujjából a jobbnál jobb mondatokat, és széles látókörű műveltsége is megvolt hozzá. Ő kezdett el *verni*, hogy írjak. Én viszont nagyon lassan írtam, mindent százszor átgondoltam, megrágtam, és amikor egy-egy szó, kifejezés sehogyan sem jutott eszembe, leálltam, s hosszú ideig törtem a fejem, s vagy bejött, vagy nem. Olyankor odaírtam valami hasonlót, csakhogy haladjak vele. Hornyiknak volt egy olyan jó tulajdonsága is, hogy ha valaki kéziratot hozott neki, bármit is csinált éppen, letette, és már nyújtotta a kezét, hogy adjad. Egyből belekezdett az olvasásba, és amikor ahhoz a ponthoz ért, ami sehogyan sem jutott eszembe, már fogta is a ceruzát, húzta át azt a bizonyos hasonlót, és írta oda a megfelelőt. Ezt akartad mondani?, kérdezte. Ezt, a kurva anyját, ezt, de sehogyan sem jutott eszembe. Nem baj, mosolygott, és folytatta az olvasást, ami egyből szerkesztés és lektorálás is volt. Hát így kezdtem el a fotózás mellett írni is. Ma már talán egy kicsivel könnyebben megy, de ha napi penzumot kellene írnom, nem tudom, mi lenne, vagy belejönnék, vagy belepusztulnék, nem tudom. Jövőre, ha odafentről is engedélyezik, és megjelenik a jazzkönyvem, megpróbálkoznék a talán leginkább nekem való műfajjal, az egy vagy több fényképes rövid történetekkel. Nemrég megkérdeztem Virág Gábort, az újvidéki Forum Könyvkiadó igazgatóját, hogy ezeket a kis történeteimet is kiadná a jazzkönyv után? Azt mondta, hozzád.

– Kapcsolatod a jazz-zenével? Mikor hallottál először jazzt?

– Úgy kerültem kapcsolatba a jazzel, hogy a bátyám meg volt örülve érte, aztán én is elindultam ezen az úton. A bátyám oboát tanult a szabadkai zeneiskolában, falunkbéli barátja, Bada Pista meg klarinétot. S történt egyszer, még az 1950-es évek derekán, hogy Bada apja vett a fiának egy altszaxofont a születésnapjára. A bátyám ezt valahogy megtudta, és akkor megkönyörkezte Bada bácsit, hogy azt a szaxofont használat előtt be kell fújni, akkor lesz jó. És kikönyörögte az öregőt, hogy majd ő befújja. Meg is kapta nagy titokban a hangszert, de nem bírt magával, nyár közepe volt, hajnalok hajnalán fölkel, odaállt a nyitott ablakhoz, és elkezdte befújni a szaxofont. Éppen akkor, amikor lent a völgyben a gulyás is megfújta a kürtjét, hogy engedhetik ki a gazdákat a teheneket, indulnak a legelőre, amit a falu népe (milyen jó humora van!) egyszerűen csak Koplalónak hívott. Ma is ez a neve a morovici faluvégén. A tehenek meg mennek a hang irányába. Igen ám, de most a gulyás túlkölésének vetélytársa is akadt, és így történt meg, hogy a környékbeli tehenek a mi

házunk előtt gyülekeztek. Ők voltak a bátyám művészetének első hallgatói. Hát így kerültem kapcsolatba ezzel a zenével.

A szabadkai zeneiskolában tilos volt jazzt játszani, mert elrontja a jó hangszertechnikát, a szép hangzást, tönkreteszi az ambazsúrt, az ajkak hosszú idő óta tartó gyakorlással kialakult illeszkedését a fúvókára. Mi, rézfúvósok gyakran kérdeztük egymást, hogy van az ambazsúrod. Köszönöm, jól, hangzott a válasz, illetve sehogy, ronggyá fújtam az este. S miután 1958-ban elköltöztünk Ómoravicáról Palicsra, a bátyám a szüleinktől is kikönyörgött egy szaxofont, de ezt már magának. És nem alt volt, hanem nagyobb annál, tenor. S nem is akármilyent, egy Selmert. A legjobb szaxofonokat a francia Selmer gyár készítette, de ez nem aranysárga volt, hanem krómozott, fémes színű. Fehérnek is mondják, de valójában nem fehér. Apai nagyapám közvetlenül az első világháború előtt vándorolt ki Amerikába, 1947-ben halt meg, és maradt némi örökség utána. A pénzt az amerikai magyar ügyvéd, aki a hagyatékát intézte, utalta át Franciaországba, ahonnan aztán megérkezett a csodálatos hangszer. A bátyám, amikor itthon volt, reggeltől estig a szoba sarka felé fordulva fújta rendületlenül, azért a sarokban, mert úgy sokkal jobban visszaverődik a hang. Különben gépészmérnöknek tanult Belgrádban, de a szaxofont is vitte mindig magával. Amikor itthon volt, édesanyám egyfolytában könyörgött neki, hogy hagyja azt a *szaxafont*, mert nagyon megvastagszik tőle a nyaka. A bátyám a fővárosban egy amatőr ifjúsági nagyzenekarban játszott, egybeírva, angolul: big band, a jazzben nagyzenekari formáció. S egy jó ideig játszott a híres Adria cirkusz zenekarában is. A cirkusszal beutazta az egész Nagy-Jugoszláviát. Ez volt az oka annak, hogy az egyetemen meg egyre szaporodtak a le nem rakott vizsgák. Édesapám megelégedte az állandó pénzküldést az albérletre, a megélhetésre, hiszen nekik is egyre nehezebb lett. Már meséltem róla, hogy a titói politika azokban az időkben a kisiparosok ellehetetlenítését tűzte a zászlájára. Akkora volt az adó, hogy miután kifizették, alig maradt valami a megélhetésre. Ekkor beadták az ipart, jól menő szabóműhelyük volt a faluban, eladták a házat, és ezért költöztünk Palicsra. A kuncsaftjaik zöme ide is utánuk járt varratni, de ekkor már adómentesen dolgozhattak, csak hát ezek a kitartó kuncsaftok is lassan elmaradoztak. S a bátyámnak szintén elmaradoztak a havi juttatások, s ilyenkor jött jól a cirkuszozás. Na de csak befejezte az egyetemet, és elhelyezkedett a szabadkai vagongyárban mint gépészmérnök, aztán meg gépelemeket tanított Szabadkán, a Műszaki Főiskolán. A szaxofonját is meghirdette eladásra, s a hangszer így került Mariborba, Szlovéniába. Amikor a szlovén fiatalember vitte át az udvaron a kiskapu felé, édesanyám megsiratta.

Mindez elég volt arra, hogy végérvényesen megfertőződjem a jazzel. Amikor Újvidékre kerültem, az albérleti szobámban esténként a kis tranzisz-

toros rádiómon jazzt hallgattam: az Amerika Hangja jazzműsorát. Este negyed 9-től 9-ig és negyed 10-től 10-ig. A műsor szerkesztője és vezetője a híres Willis Conover volt. Jellegzetes, szép basszus hangját minden este vártam. Lassan beszélt, ezért mindegyik, számomra addig ismeretlen zenész nevét megértettem, megjegyeztem. Angolul egy keveset tanultam a szabadkai gimnáziumban afféle fakultatív angolórákon, de az kevésnek bizonyult ahhoz, hogy mindent értsek. Viszont megtanultam a zenészek neveit, a hangszerek elnevezését, és úgy általában a jazz nyelvét. Az albérleti szobám berendezése egyetlen Palma gumimatracból és egy utazótáskából állt, ez volt az ágyam meg a szekrényem. Életemben először laktam társasházban, amelynek a lépcsőházában ki volt függesztve a házirend. Est 10-től reggel 6-ig tilos volt minden hangoskodás, éneklés, mulatozás, zenélés. Ezt én maximálisan betartottam. Negyed 9-kor már „ágyban” voltam, a kis rádiómat a fülemre tapasztottam, és vártam Willis Conover basszus hangját: „This is the Voice of America, Washington DC – Time for Jazz”. Így teltek az estéim a tartományi fővárosban, ahelyett, hogy kimentem volna az életbe, ismerkedni, csajozni. Látott már a világ lököttebb húszéves fiatalembert? Nem hiszem.

– Rendszeresen fotóztad a legnagyobb jazzmuzikusokat. Koncertekre jártál Belgrádba, és még hova?

– Az első jugoszláv jazzfesztivált a szlovénok szervezték a Bledi-tó partján, 1960-ban. Szlovéniának két nagyobb tava van, Bohinj és Bled. Ez utóbbinak szép kicsi sziget van a közepén, 1965-ig tartották ott a fesztivált, aztán átköltöztették Ljubljánába. Először 1968-ban mehettem el életem első jazzfesztiváljára, mint a magyar ifjúsági hetilap, az *Ifjúság* akkreditált fotóriportere. Óriási élmény volt számomra, még akkor is, ha azt kaptam, amit vártam: a lazaságot, a mindenki jól érzi magát, és mindenki szeret mindenkit, a szabadság érzését. Szabadon járkálhattam a Križanke szabadtéri színpada előtt, bemehettem oldalt a színpadra is, senki nem rakott odébb, hogy ezt nem szabad. Ljubljánába még háromszor tértem vissza: 1969-ben, 1976-ban és 1979-ben.

Közben az 1960-as évek derekától Belgrádban is történt ez-az. 1970-ben megtartották az első Belgrád-Newport jazzfesztivált, a nagy belgrádi fesztiválok nulladiknak is nevezhető elődjét, főpróbáját Charles Mingusszal, Anita O'Dayjel és Earl Hinesszal. A következő évben már belgrádinak nevezték, a Newport elmaradt, pedig a newporti nemcsak az Egyesült Államok, de a világ legnagyobb, legjelentősebb jazzfesztiválja. Az amerikai nagykövetség is nagyban hozzájárult ahhoz, hogy Európának ebben a keleti, kommunista fertályában is megvessék a lábukat, ez egyszer jó értelemben. Minden évben megtartották, egészen 1990-ig, s akkor a háborúk félbeszakították, ez a szünet másfél évtizeden át tartott, 2005-ben indították újra, és azóta is van minden évben.

A világ legnagyobb zenekarai, jazz-zenészei jöttek Belgrádba: Duke Ellington nagyzenekara, Count Basie nagyzenekara, a The Modern Jazz Quartet, Charles Mingus, Thelonius Monk, Miles Davis, Dizzy Gillespie, Oscar Peterson, Ray Brown, Chet Baker, Dave Brubeck, Gerry Mulligan, Art Blakey; ne soroljam tovább, rengetegen, és valóban az akkor élő legnagyobbak. A hangversenyek kezdetén sok fotós lézengett a színpad előtt, s miután elkezdődött a zene, gyorsan kilóttek néhány fölvételt, és már el is tűntek. Először nem értettem, miért, de rájöttem. Ezek mind olyan sajtófotósok voltak, akik azt a feladatot kapták, hogy készítsenek az újságuk számára néhány képet a fesztiválról. Megcsinálták, és elmentek. Csak mi maradtunk, nem sokan, a megszállottak, de mi végig maradtunk, a hajnalig tartó jam sessionekig. Sokszor világosan autóztam vissza Újvidékre, aludtam egyet, és estefelé mentem vissza Belgrádba. A koncerteken soha nem kezdtem el már az elején fényképezni. Néztem a zenészeket, hallgattam a zenéjüket, amit a rádióból ismertem, de most láttam őket először élő valóságukban. Néztem a mozdulataikat, mimikáikat, de mindenekelőtt élveztem a zenét. Arra vártam, hogy igazándiból belejöjjenek, hogy jól megizzadjanak a négerek, mint például Elvin Jones, a világ egyik legjobb dobosa. A színpad mellé is fölmentem olykor, sőt még a színpadra is, a zenészek közé. Akkor még lehetett, nem voltak biztonságiak. Nem tudom, miért, de engem valahogy elfogadtak, közülük valónak tartottak.

A Belgrádi Jazzfesztivállal kapcsolatos történet, hogy 2020 tavaszán föl hívott engem egy szerb férfihang telefonon, azt mondta, engem keres, majd bemutatkozott: Vojislav Pantić, a Belgrádi Jazzfesztivál művészeti vezetője, és megkérdezte, hogy van-e erről meg erről a zenészről fényképem, amikor föllépett a fesztiválon. Mondom, van. És erről meg erről. Az is van, mondom. És sorolja a neveket. Mondom, álljon meg ember, mi kellene? Hát az első húsz év, mert most lesz ötvenéves a fesztivál, és az első húsz évről nem talál fotókat. Mondom, van, kivéve egy évet, amikor éppen beteg voltam. Készül egy nagy könyv, a *Belgrádi Jazzfesztivál 50 éve*, ehhez kellenének a fotók. És Belgrádban nem talál? Azt mondja, a nagy sajtóházak mind kidobálták a régi filmeket, mert a digitális korszakban nem kellenek. Alig talált néhány képet, meg akkor ő még csak rövidnadrágos kisfiú volt, azt se tudja, kik fényképeztek az elején. És akkor én nekiestem a képek szkennelésének, a kiválasztottak retusálásának, tisztogatásának. Elég az hozzá, hogy ebben a négy és fél kilós könyvben egy híján 200 képem jelent meg. Aztán 2022-ben egy fotókiállítás is rendeztek a fesztivál idejére a legjobb képeimből.

– Újvidéken is volt jazzfesztivál. Ott is rendszeresen fényképeztl.

– A belgrádi után, egy évtizeddel később Újvidéken is szerveződött egy szintén jelentős fesztivál: az Újvidéki Jazznapok. Az elsőre 1979-ben került sor. Akkor már ötödik éve vezettem az Újvidéki Rádióban szerda délutánon-

ként egy félórás jazzműsort, ami később egyórára bővült. Alig akartam elhinni, hogy nekünk is lesz Újvidéken jazzfesztiválunk! A rádió M Stúdiójában, azaz zenei stúdiójában voltak az első három évben a hangversenyek, utána meg egy ifjúsági klubban, vagy az egykori leventeotthon alagsorában a hajnalig tartó jam sessionek, és nem kellett sehova sem utazni. Az első évben Binder Károly kvartettje aratta a legnagyobb sikert. Egy hosszú, göndör hajú szaxofonos, bizonyos Dresch Mihály szólói szinte fölrobbantották az M Stúdiót. Az évek során akkora lett az érdeklődés, hogy a 300 férőhelyes M Stúdió szűkösnek bizonyult, a fesztivál új helyszíne a Szerb Nemzeti Színház jóval nagyobb nagyterme lett, de aztán az is kicsinek bizonyult, átköltözött a város legnagyobb sportcsarnokába. A *Képes Ifjúság* oldalain az elvártnál vagy a megengedettnél aránytalanul több fotó és írás jelent meg a jazzről, de jutott az *Új Symposion* irodalmi folyóirat hasábjaira is.

A város tele volt a fesztivál plakátjaival, s mivel a rendezvény első napján a helybeli és az ország más tájain föllelhető amatőr zenészek és zenekarok mutatkoztak be, néhányan közülük az utcára is kivonultak, és muzsikálva járták végig a városközpont sétálóutcáit. Kis New Orleans lett, ha úgy tetszik, Újvidék központja. Ekkor már én is tagja voltam az Újvidéki Jazznapok tanácsának. Sok zenésszel ismerkedtem meg, többször volt jazzfotó-kiállításom a fesztivál idején. Egy alkalommal Günter Hampel és zenésztársai jöttek el a reggelig tartó jam session után hozzám egy vödör kávéra, majd indultak vissza két autóval Németországba.

Én természetesen továbbra is jártam a belgrádi fesztiválra, voltam egy-két rendezvényen Budapesten is, de talán már az átköltözésünk után, még néhány alkalommal átugrottam a szegedire, ott is volt kiállításom. A legemlékezetesebb az 1991-es volt. Éjszaka, miután lefeküdtem, behallgattam az Újvidéki Rádió éjszakai műsorába, éppen a feleségem volt a műsorvezető, és arról számolt be, hogy Zentán föllázdattak a tartalékos katonák, nem akarnak a frontra menni, kivonult a rendőrség, a katonaság, nagy a fölfordulás, nem tudni, mi lesz. Ekkor érett meg bennem az elhatározás, hogy én bizony nem megyek vissza, nem akarok ágyútöltelék lenni a szerbek horvátok elleni háborújában. Néhány napig még Szegeden maradtam, aztán átmentem Bajára Gyulavári József fotós barátomhoz, és ott maradtam, már nem tudom, meddig. A feleségem az akkor még három gyerekkel az egyik hétvégén eljött meglátogatni, s amikor vasárnap délután mentek vissza, homályos szemmel néztem utánuk. Egyik este néztük Baján az Újvidéki Televízió magyar adását, valami élő műsor ment, a feleségem, Dudás Anikó volt a vendég és éppen azt énekelte, hogy

„Erdő, erdő, de magas vagy;
Kisangyalom, de messze vagy!

Azt az erdőt levághatnám,
Kisangyalom megláthatnám.”

Folytak a könnyeim, s amikor hétvégén újra jöttek, beültem a kocsiba, úgy döntöttem: visszamegyek, bármi is lesz, nem érdekel, hazamegyek. A határon, a jugoszláv oldalon arra is föl voltam készülve, hogy elvisznek katonának. Behívót addig nem kaptam, de sose lehet tudni. Csak jóval később hallottam valami olyasmit, hogy a főszerkesztő, Gion Nándor, az író, megnevezhetett hús embert, aki nélkül az Újvidéki Rádió magyar szerkesztősége nem működhet, és azok nem kaptak behívót. Ha ez igaz, és ha rajta voltam ezen a listán, azért úszhattam meg. Sohasem fogom már megtudni, meg akartam kérdezni Giontól, de éppen akkortájt halt meg.

– Úgy tudom, nagy harcot vívtál a lektorokkal a jazz miatt. Akkor most jazz vagy dzsessz?

– Egyértelműen jazz. Nagy harcot vívtam azokkal a nyelvművelőkkel, helyesírási harcosokkal, akik a dzsessz mellett kardoskodtak, elsősorban a *Helyesírási tanácsadó szótár* szócikkére hivatkozva, meg hogy a Magyar Tudományos Akadémia, meg minden. Sehol nem ejtik dzsessznek, csak Magyarországon. Egy három betűből, hangból, nem tudom, miből álló szó, amit összesen hét betűvel írnak le! Már a leírása is szörnyű. Magyarországon tiltva is volt, vagy majdnem, szinte tiltva egy jó ideig. Kapitalista zene, kutyafüle. Nagy vitákat folytattunk az újságok hasábjain. Aztán kinek lett igaza akadémiai szinten is? Igaz, hogy jó fél évszázaddal megkésve, de akkor is? Most már hivatalosan is lehet jazz, az akadémia szerint is.

– A népzénét is szeretted, úgy tudom, Anikóval, a feleségeddel együtttest is alapítottatok?

– A szülőfalumban kiskoromban még a magyar nóta és az operett volt a divat, meg esetleg a népies műdal. Először a furulyával kerültem kapcsolatba, és azon keresztül jött a népzene. Történt ugyanis, hogy 1974-ben földim, Torok Sándor festőművész megkért, ha lenne kedvem hozzá, vigyem el őt és Gyurkovics Hunort (egy Horvátországból származó másik festőművészt) a Fityómmal Hajdúböszörménybe, a Hajdúsági Nemzetközi Művésztelepre. Nyár közepe volt, és időm is volt, miért ne? És akkor ott ragadtam. Ekkor történt-e, vagy egy évvel később, mert akkor volt időm, és kedvem elvinni az említett urakat, már nem emlékszem, csak arra, hogy azt mondja Torok Sándor, hogy ma nyílik a Tokaji Művésztelep, ugorjunk át Tokajba. Átugrottunk. A megnyitó egyik pontja az volt, hogy egy csupa szakértőkből álló küldöttség elmegy Gönczi Pali bácsi pincéjébe, a Rákóczi út 13.-ba, ahol végigkóstolják valamennyi hordó borát, és a győztesre krétával ráírják a T betűt, ami azt jelenti, hogy telepi bor, és csak az kaphat belőle, aki tudja a jelszót. Este

pedig a művésztelep teljes közönsége átment a pincébe, hogy leellenőrizze, jól döntött-e vajon az a bizonyos küldöttség. Így kerültünk mi is oda, s miközben kortyolgattuk az igencsak zamatos száraz szamorodnit, egyszer csak fölhangzik valahonnan egy furulyaszó. Odanézek, hát Koltay Gergely fújja furulyáját.

– Miért nem vesz, kend, magának egy furulyát? – bökött oldalba Torok Sanyi. Időnként kendeztük egymást.

– Ott ül, ni, Porkoláb Sándor, a derecskei grafikus, azt mondják, egészen jó furulyákat farag – folytatta „Torkos uram”. – A kend zenei tudományával gyorsan megtanulhat rajta muzsikálni. – Miért ne? – vontam meg a vállam. Odamentem hozzá, s mondom, vennék egy furulyát.

– Mikor? – kérdezte Porkoláb. – Most?

– Akár – mondtam.

– Jó, menjünk.

Elmentünk a művésztelepre, ahol mutatott egy csomó furulyát.

– Válaszd csak ki – mondta.

– Nem tudok furulyázni – válaszoltam –, most akarok megtanulni.

– Jó – mondta Porkoláb –, akkor kiválasztom én.

Belifújt egyikbe, másikba, majd a kezembe nyomott egyet:

– Ez jó lesz.

– Mennyi? – kérdeztem.

– Hatszáz.

– Jó – mondtam.

– Honnan vagy? – kérdezte.

– Szabadka, Bácska, Délvidék.

– Akkor csak négyszáz.

– Szó se lehet róla, legyen inkább nyolcszáz – alkudoztam.

– Négyszáznál többért nem adom. Így vettem négyszáz forintért egy, mint utóbb kiderült, nagyon jó furulyát.

Elég gyorsan megtanultam rajta játszani, és néhány évvel később alakítottuk meg a Tiszavirág együttest. Dudás Anikó, a későbbi feleségem énekelt, Borsi Ferenc citerázott, én furulyáztam, meg időnként citeráztam is. Kicsit vékony hangzása volt, de többre nem tellett. Részemről az volt a baj, hogy nem tanulmányoztam át a népi furulya irodalmát, nem hallgattam eredeti népi furulyásokat. Eljátszottam rajta a dallamot, és jóccakát. Érdekelt ugyan, de dolgoztam, egyre többet jártam terepre, másra nem volt időm. Néhány évig fölléptünk itt-ott, de aztán be kellett látnom, hogy nincs meg bennem a kellő szuffla, tehetség, a fülhallásom is lehetne jobb. És abbahagytam minden zenei tevékenységet. Azt tudtam, hogyan s miként kellene valamit eljátszani, de én magam erre képtelen voltam. Már a harsonát is így kellett volna le-

tennem. Mindegy, jobb későn, mint soha. Viszont lelkes rajongója lettem az akkoriban szárnyait bontogató táncházi mozgalomnak, s láttam, hallottam, hogy micsoda jó fiatal zenészek nőnek ki a földből, ez volt a legnyomósabb oka, hogy abbahagytam.

– 1988-ban otthagytad a Képes Ifjúságot. Az Újvidéki Rádió munkatársa lettél. Milyen műsorokat készítettél?

– A *Képes Ifjúság* szerkesztőségében az volt velem a gond, hogy 44 évesen mit keresek egy ifjúsági lapnál, és az elvtársak egyre nyomatékosabban emlegették, hogy ideje lenne távozni. S mivel 1974 óta vezetem a *Jazz, jazz!* című műsoromat a rádióban, esetleg átmehetnék oda. A rádió és a kiadóház között volt egy megállapodás, amelynek értelmében a két ház dolgozói nyilvános pályázat nélkül átigazolhatnak a másik állományaiba. Szerencsémre éppen akkor indult az Újvidéki Rádió éjszakai műsora. Ez azt jelentette, hogy éjfél-től hajnali 5-ig sem hallgat el ezután a rádió, és Gion Nándor fölött emem az éjszakai műsor egyik szerkesztőjének és műsorvezetőjének. Az volt az egyetlen kérése: „Csináld, amit akarsz, csak arra ügyelj, hogy engem be ne zárjanak.” Mármost, hogy ő ne kerüljön börtönbe. Ekkor kezdődhetett nála a *Börtönről álmodom mostanában* időszak.

Akkoriban kezdett el fújdogálni a rendszerváltás előszele, a kibontakozni látszó demokratikusnak induló folyamatok derűlátásra adtak okot, de mindent letaglózta a háború, a joghurtforradalmas nagygyűlések és felvonulások zajos sokasága, csörtetése, a fehér sasos, halálfejes gépkocsik megjelenése az Újvidéki Rádió épülete előtt. Fegyveres egyenruhások jártak be a stúdiókba, s ekkor háborúellenes uszítás vádjával engem is letiltottak mindenféle élő műsor készítéséről. Jazzműsoromat is elvették, és csak konzerveket készíthettem. Ekkortájt, visszaélve az Újvidéki Rádió újságírói igazolványával és a *Napló* szerkesztősége által számomra igényelt újságírói belépővel a Szerb Szkupstinába, sőt a rádió szolgálati gépkocsiját is igénybe véve, jártuk a terepet, a háborúba szédült Drávaszöget és Szlavóniát is beleértve, s készítettük a helyszíni riportokat a *Napló*nak. A rádióban mindezt elnézték, addig sem készítettem „a háború ellen uszító műsorokat”.

– 1993-ban áttelepültél Magyarországra. Mennyire változott meg az életed? Magyarországi tevékenységed főleg a Magyar Rádióhoz kapcsolódik.

– Feleségem a legkisebb gyermekünket várta, de csak a saját felelősségére mehetett volna be a szülészetre, azzal, hogy vigyen magával vattát, vécépapírt, fájdalomcsillapítót és minden mást, amit jónak lát. Nem ez lesz az első gyerek. Ekkor érlelődött meg benne az elhatározás, hogy menjünk el, s én fejet hajtottam az anyai akarat előtt.

1993. augusztus 26-án egy tetőcsomagtartós Renault-4-essel és egy kölcsönkért utánfutóval jöttünk át Magyarországra, ahogy akkor fogalmaztam, kényszerlakhelyünkre. Tizenegy nap múlva, szeptember 6-án Budapesten, a János-kórházban megszületett Balázs, akinek a születési anyakönyvi kivonatába akkor még beírták, hogy a gyermek és szülei jugoszláv állampolgárok. A magyar állampolgárság megszerzése akkoriban nem ment könnyen, de sokat segített, hogy én szűk öt hónapig egyszer már voltam magyar állampolgár, mert a szülőfalum 1945. március 15-éig Magyarországhoz tartozott. Kisebbség nagyobb kihagyások, bolyongások és keresgélések után végül a Magyar Rádiónál kaptam munkát. Először a Szülőföldünk Rádióban dolgoztam, amelynek műsora a világban szétszórta élő magyarokhoz szólt, majd a *Határok nélkül* című műsorhoz kerültem, amely – és itt ismét szerencsém volt – éppen akkor indult. Ebben a műsorban újra a határon túli magyarok között, elsősorban a délvidékiek között lehettem, s ez fontos volt nekem. És az is, hogy a *Határok nélkül* című nemzetpolitikai rádióműsort Magyar Örökség díjjal tüntették ki 2016-ban. A *Határok nélkül* szerkesztőségében nagyon szerettem a munkámat, de aztán a Bródy Sándor utcában is új szelek kezdtek fújni. Egy számomra ismeretlen női hang közölte velem, hogy másnap délelőtt tíz órakor jelenjek meg ebben és ebben az irodában. Megjelentem. Egy íróasztal mögött egy izgága nyurga ficsúr fogadott, jobbán, balján egy-egy szöke ciklon. „A csoportos leépítés folyamatában ön érintett – vágott kásás hangon egyből a közepébe. – Holnap még bejöhet dolgozni, de holnaputántól nem számíthatunk a munkájára. Ha gondolja, olvassa el, és itt írja alá.” Fölálltunk, kezét fogtunk, mintha éppen a Kossuth-díjat vettem volna át, s kioldalgottam. Hatvanhét éves voltam ekkor, de néhány évet még szerettem volna dolgozni. Másnap elmentem még a megbeszélrt riportot elkészíteni, ugyanis ötszáz határon túli fiatal nyaralt Kisoroszinál a Szentendrei-szigeten. S aztán ezt is megvágta, mint ahogy a többi, még vágatlan anyagomat is, és ez mind elhangzott a *Határok nélkül*ben. Egyszer csak benyitott az ajtón, éppen vágta az egyik riportomat, a személyzetis főnökhelyettes:

- Hallom, a felmondási időd alatt is bejársz dolgozni. Nem helyes.
 - Nem érdekel – mondtam. – Időm van, kedvem is van hozzá, a riportalanyok és a hallgatók várják, és ez nekem mindennél fontosabb.
 - Nézd – kezdett bizalmaskodni –, lenne egy ajánlatom. Írjuk át a felmondásodat közös megegyezésre.
 - Köszönöm, nekem nem fontos, ki vagyok rúgva, és kész, mit változtat?
 - De ha közös megegyezés lesz, akkor fel tudok neked ajánlani még egy teljes havi fizetést, ez lenne a közös megegyezés.
 - Jó, rendben – válaszoltam, meg vagyok véve.
- Akkor még nem sejtettem, hogy végül is jót tettek velem, amikor kirúgtak.

– Régi filmtekerceid digitalizálásával hogy haladsz?

– Kirúgásom után elkezdtem megszerezni a filmjeimet, leporolni a fél évszázaddal ezelőtti meg még régebbi tekerceket. Beszereztem egy szkennert, és mint annak idején a sötétkamrában, most számítógép előtt, világosban csinálom ugyanazt. A *Képes Ifjúság* szerkesztőségében én voltam a fotós, a laboráns, az archiváló egy személyben. A filmek megszerezését és az archiválást időhiány miatt és pusztán lustaságból többnyire elmulasztottam. Hetente több napot voltam terepen, és lapzárta előtt az űzött majom fürgeségével kellett kidolgoznom a képeket. Filmről kiválasztottam azokat a felvételeket, amelyek leginkább kellettek a riporthoz, és a többi filmkockáról a legtöbb esetben soha nem hívtam elő képet. S most, hogy sorra néztem át a régi filmjeimet, valóságos csodákra bukkantam. Olyan képekre, amelyeket rég elfelejtettem, hogy egyáltalán fényképeztem. Mindezt a zentai székhelyű Vajdasági Magyar Művelődési Intézet számára készítem, mert úgy gondolom, az ő honlapjukon, a Vamadián (VAjdasági MAgyar DIgitális Adattár) van a legjobb helye képeimnek. Először az Arcanum szkennelt be negyvenháromezer főlvételt, többet már nem vállaltak. A többit a zentaiak csinálják, és jómagam. Ahogy saccolom, kétszázötvenezer főlvételtől van szó, a negyede kábé megvan.

Aztán 2012-ben fölkérés érkezett Magyarokanizsáról, az írotáborból: a Kanizsai Írotábor fennállásának 60. évfordulójára készítsék kiállítást az ott készült fotókból. Az 1980-as években jártam ott, akkor, amikor a *Képes Ifjúság* egyik-másik munkatársa is íróvá cseperedett. Akkoriban eléggé kezdetleges lábakon állott a lehallgatás. Az írók a gyógyfürdőben laktak, a szobák a hosszú folyosóra nyíltak, és úgy osztották be az írókat, hogy egy író, egy belügyes, egy író, egy belügyes. Na, mindegy, elkészült egy nagy szabadtéri kiállítás az írotáborról. A következő évben megjelent a könyv is *Kanizsai képmesék* címmel. Itt együtt vannak írók, költők, szerkesztők, főszerkesztők, vezérigazgatók, párttitkárok és besúgók; a könyvben is, és ott voltak a városháza előtti parkban, valamint a kiállításon is.

Ezek után sorra jöttek a meghívások: ötvenéves volt 2017-ben a középiszokolások óbcesei művészeti vetélkedője, itt az elmúlt fél évszázadról készítettem kiállítást. 1967-ben alakult meg a Csurgói Ifjúsági Művésztelep, amelyről az ötvenéves évforduló alkalmából nyílt csoportos kiállításon az én fotóim is ki voltak állítva a Szabadkai Városi Múzeumban. Ebből az alkalomból könyv is jelent meg *Ifjúságunk, Csurgó – A Csurgói Ifjúsági Művésztelep emlékezete* címmel. De egy másik könyv is megjelent, Bicskei Zoltán: *A szív sorsa – A jazz és mi* címmel, tele van a jazzfotóimmal.

– Tehát digitalizálsz az életművedet. Másra is jut idő?

– A filmek digitalizálásához tartozik, hogy beszkennelem a még be nem szkennelt jazzfotóimat is. Évekkel ezelőtt megkérdeztem Virág Gábortól, az

újvidéki Forum Könyvkiadó igazgatójától, hogy kiadna-e a jazzfotóimmal egy könyvet. Azt válaszolta, hogy az én jazzfotóimon nőtt fel, hozzam. Azóta is hitegetem, hogy csinálom, de nagyon sok jazzfotóm van, és mindig közbejön valami más, valahogy soha nem jutok a végére. Most szeptemberben a magyarkanizsai írótáborban fejvesztés terhe alatt megígértem, hogy jövő tavaszig kész leszek a szkenneléssel, és jövőre megjelenhet a könyv.

– **Hagyományos fényképészet – digitális technika? Szerinted mennyire változta meg a fotózást?**

– Mivel fél életemet sötétkamrában éltem le, viccesen azt szoktam mondani, hogy én még sötétben is látok. A mai ember ilyet talán elképzelni sem tud. Előbb a kilótt filmet kellett előhívni, és ez azzal kezdődött, hogy előhívóoldatot kellett készíteni, vegytan és boszorkánykonyha, megfelelő receptek, külön előhívó a filmeknek, de az is többféle lehet, gyors vagy lassú, lágú vagy kontrasztos, finomszemcsés vagy durvaszemcsés. Másik recept a papírképek előhívása. Mindegyiknek megvolt a pontos leírása, amit patikamérleggen lehetett kimérni, mint például: a metolt, a hidrokinton, a bóraxot, a kálium-bromidot, a nátrium-szulfitot, a nátrium-karbonátot és a többi vegyszert, de arra is ügyelni kellett, hogy az oldatokat lehetőleg 18–20 Celsius-fokon tartsuk. Eleinte mindent én magam mértem ki, de később kész hívókat is lehetett kapni por alakban, azokat csak megadott mennyiségű vízben kellett feloldani, de voltak koncentrátumok is, amiket csak hígítani kellett. Használat után mindent jól zárható sötétbarna üvegekben tároltunk, és véges volt a kapacitásuk, tehát mindig újat és újat készítettünk, de azt is szem előtt tartottuk, hogy a friss hívónak egy napot állnia kell, s csak azután használhattuk. A hívó lúgos pH-értékű, a fixír, magyarul rögzítő, meg savas. Ez egyforma volt a filmeknek és a fényképeknek, de a filmes és fényképes oldatot soha nem kevertük, külön állt a filmes és külön a papíroknak használt. Két összetevőből állt. Az egyik a fixírsó volt, a nátrium-tioszulfát, a másik meg a tartósítóját, a kálium-metabiszulfit, magyar köznapi nevén a borkén, szerbül meg a vinobran, amely az élelmiszerboltokban is kapható, mert ezzel tartósítják a bort meg a savanyúságokat is. A filmes fényképezés, vagyis az analóg, ahogy ma előszere-tettel nevezik, mindig zsákbamacska volt. Amíg el nem készült a kép, nem tudhattuk biztosra, hogy sikerült-e. A digitális fényképezés egészen más. Ma az egész világ fényképez, leginkább telefonnal, s mi kell hozzá? Egy telefon is elég, és a jobb készülékek olyan hozzáadott képmódosító, képjavító szoft- verrel is el vannak látva, hogy csoda. A digitális fényképezőgépek is csodákra képesek, és nagy előnyük, hogy olcsóbbak abból a szempontból, hogy nem kell hozzá filmtkerics, és egyszerűbb is a használatuk, minden automatizált. Annak idején a filmes gépeknél előbb beállítottuk a gép fénymérőjét, már ha volt fénymérője, hogy hány DIN-es vagy hány ASA-s a benne lévő film. Az

előbbi a német, az utóbbi az amerikai szabvány. Aztán lemértük a fényt, és állítottuk be az exponálási időt meg a rekesznyílást. És állandóan korrigálni kellett, mert például napon a fekete-fehér filmnél az árnyékot vettük figyelembe, színesnél pedig a napfényre mértünk. A legnagyobb előnyük meg, hogy azonnal meg tudom nézni a képet. Manapság, ha a fotós nagy sombre-róval a fején, nyakában fényképezőgéppel, egy szamarat vezetve végigmenne a hosszú, zsúfolt makarskai strandon, fölkopna az álla. A piliscsabai házunk pincéjében egy ideig megvolt a sötétkamra, de aztán fölszámoltam, mert fölöslegessé vált, most infrasauna van benne. Viszont egy látszólag lényegtelen különbség mégiscsak van. Valószínűleg nem én vagyok az egyetlen olyan öreg fotós, akinek hiányzik a szemcse. Annak idején közelharcot vívtunk a film szemcsézetével, mert minél érzékenyebb a film, annál vastagabb rajta az emulzió, és így nagyobb a szemcsézete is. Most, hogy digitalizálok a filmjeimet, különös öröm tölt el, amikor meglátok a képernyőn egy szép, nagyszemcsés képet. Szememmel mindig megsimogatom a szemcséket.

– Családod új otthona Piliscsaba lett. A gyerekek megnőttek, unokák vesznek körül...

– Az elmúlt század utolsó évtizedének örök kérdése, hogy menni vagy maradni. Ilyen címmel interjúsorozatot is készítettek az otthon maradt kollégák, azt hiszem, a könyv is megjelent. Egyik egykori kollégánóm velem is készített interjút. Én, amikor átjöttünk, ittlétünket ideiglenesnek képzeltem. Azt hittem, ha arra egyáltalán sor kerül, akkor én leszek az, aki leoltja majd a villanyt. Aztán belegondoltam abba, hogy az őseim honnan, hova, mennyit vándoroltak az évszázadok folyamán, ahhoz képest ez a kétszázvalahány kilométer semmi. Anyai nagyapám, Schumacher Ádám kőműves valahonnan a távolabbi német területekről került Bácskába, anyai nagyanyám, Anna Hanačkova, magyarul Hanacsek Anna, ahogy a szülőfalum református temetőjében a halvány májszínű műkö síremléken áll a neve, Sziléziában született egy Jägendorf nevű falucskában, valahol a lengyel–német határon. Kerestem százféleképpen, de nincsen, nem találtam meg. Hány száz meg ezer kilométert bolyongott, amíg Bécset elérte, s majd onnan Budapestre került, ahol egy bizonyos dr. Vargák gyermekeit tanította német szóra. Aztán Budapestről Közép-Bácskába, Cservenkára ment a családja, onnan meg Bácskossuthfalvára. A szülőfalum a török után, 1786-ban népesedett be újra, akkor, amikor II. József, a kalapos király, Mária Terézia fia, a reformátusoknak is megengedte, hogy új hont foglaljanak, és akkor Karcagról, Jászkisérről és Kunmadarasról 330 család költözött Omár földjére, de az új telepések névsorában Dormán nevű nem található. Annyit tudok csak, hogy Zalában néhány kisebb falu tele van Dormánokkal. Apai őseim innen jöhettek délre? Ez megvan vagy 400–500 kilométer. Apai nagyapám az első világháború előtt Amerikába tántor-

gott ki, az hány ezer kilométer vajon? Ezekhez képest én csak egy kicsit errébb jöttem. Megszokni mégsem volt egyszerű, mert öreg fát, ahogy mondják, nem lehet átültetni, még ennyire se. S ha belegondolok, megérte-e? A gyerekek tekintetében egyértelmű. Mindannyian, az egyetemig, anyanyelvükön tanulhattak. Jancsi, a legidősebb fiú villamosmérnök, a gépkocsiiparban dolgozik. Egy nagy nemzetközi cég szervokormány-tervező részlegénél, amely a világ legnagyobb márkái: mint amilyen a Mercedes, a BMW, a Volvo, a Ford stb. számára tervezi az új típusokhoz a kormányokat, az egyik vezető. A legkisebb fiam, Balázs ugyanitt a Ford szervokormány-tervező csapatánál dolgozik. A múltkor megkérdeztem tőle, amikor egy új, számomra még ismeretlen Fordot láttam, hogy ez milyen új kocsi. Ja ez, mondta, igen, én terveztem a kormányát. Berci fiunk a Börzsönyben él, közvetlenül az erdő mellett, földmérő magánvállalkozó. Anikó lányunk emberi erőforrás és közgazdász végzettséggel egy nagyobb cég nagyfőnökének az irodavezetője.

Amikor kirúgtak a Magyar Rádióból, 2011-ben, pontosan akkor, amikor megszületett az első unokám, Janka, azt mondtam, le van szarva a világ, megszületett az unokám, nagypapa lettem, azóta is lebegek, a föld felett járok. Aztán 2013-ban Jankát követte Áron, a második unokám. Idén márciusban két újabb unoka született, Gusztáv és Bendegúz. Nagyon remélem, lesznek még többen is, így lesz értelme az ember életének.

A feleségem, dr. Dudás Anikó végzettsége magyartanár és könyvtáros, a 21. századi könyvtártudományok doktora, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészka könyvtárának vezetőjeként ment tavalay nyugdíjba, de még most is visszajáró tanárként tanít az egyetemen.

Hogy megérte-e áttelepülni, ilyen szempontból talán igen. Viszont azt az ismeretségi kört, azt a kapcsolatrendszert, amelyet otthagytunk, amit szinte kidobtunk az ablakon, mindazt Magyarországon már nem tudtuk fölépíteni. Ha pedig hazamegyek, Újvidéken már egyáltalán, de Szabadkán is már csak elvétve hallok magyar szót. Maradt Zenta, Magyarakanizsa, a Tisza mente és a magyar többségű falvak. Megváltozott a világ, fogyunk, egyre csak fogyunk.

(Az interjú 2024. június–október között készült)

ABSTRACT • I was born on All Souls' Day, November 2nd, 1944, in Ómoravica (Stara Moravica, Bácskossuthfalva) – begins the introduction to his life, photographer László Dormán, a living legend in Vojvodina. Between 1968 and 1988 he was a photojournalist and journalist for the newspaper *Képes Ijúság*, and from 1988 to 1993 he worked for the Hungarian editorial staff of Radio Novi Sad. Since 1993 he has been living in Hungary, and between 1998 and 2011 he worked for the Hungarian Radio, mainly on cross-border reports.

Among others he documented Hungarian events of the second half of the 20th century in the Délvidék region. One has the feeling that what Dormán did not photograph did not happen. In his sociographic and cultural photographs, the recent history of the Délvidék region comes alive.

KEY WORDS • László Dormán, life path, Képes Ifjúság, photography, Social documentary photography, culture, jazz, Délvidék

SAŽETAK • Rođen sam na Dan mrtvih, 2. novembra 1944. godine, u Staroj Moravici – počinje uvod u svoj život od samog početka fotograf Laslo Dorman, koji u Vojvodini važi za živu legendu. Od 1968. do 1988. bio je fotoreporter i novinar lista „Képes Ifjúság” (Ilustrovani glas omladine), a od 1988. do 1993. radio je u mađarskoj redakciji Radija Novi Sad. U Mađarskoj živi od 1993. godine, a od 1998. do 2011. godine, kao saradnik Mađarskog radija, uglavnom je radio prekogranične reportaže. Između ostalog, zabeležio je mađarska zbivanja regije Delvidek druge polovine 20. veka. Čovek ima osećaj da se nije dogodilo ono što Dorman nije fotografisao. Njegove sociografske i kulturne fotografije oživljavaju noviju istoriju regije Delvidek.

KLJUČNE REČI • Laslo Dorman, životni put, Képes Ifjúság, umetnost fotografije, socijalna fotografija, kultura, džez, Delvidek

Beérkezés időpontja: 2024. november 25.

Elfogadás időpontja: 2024. november 29.

Dornán László: Önarckép Balázs fiam szemében (2015)

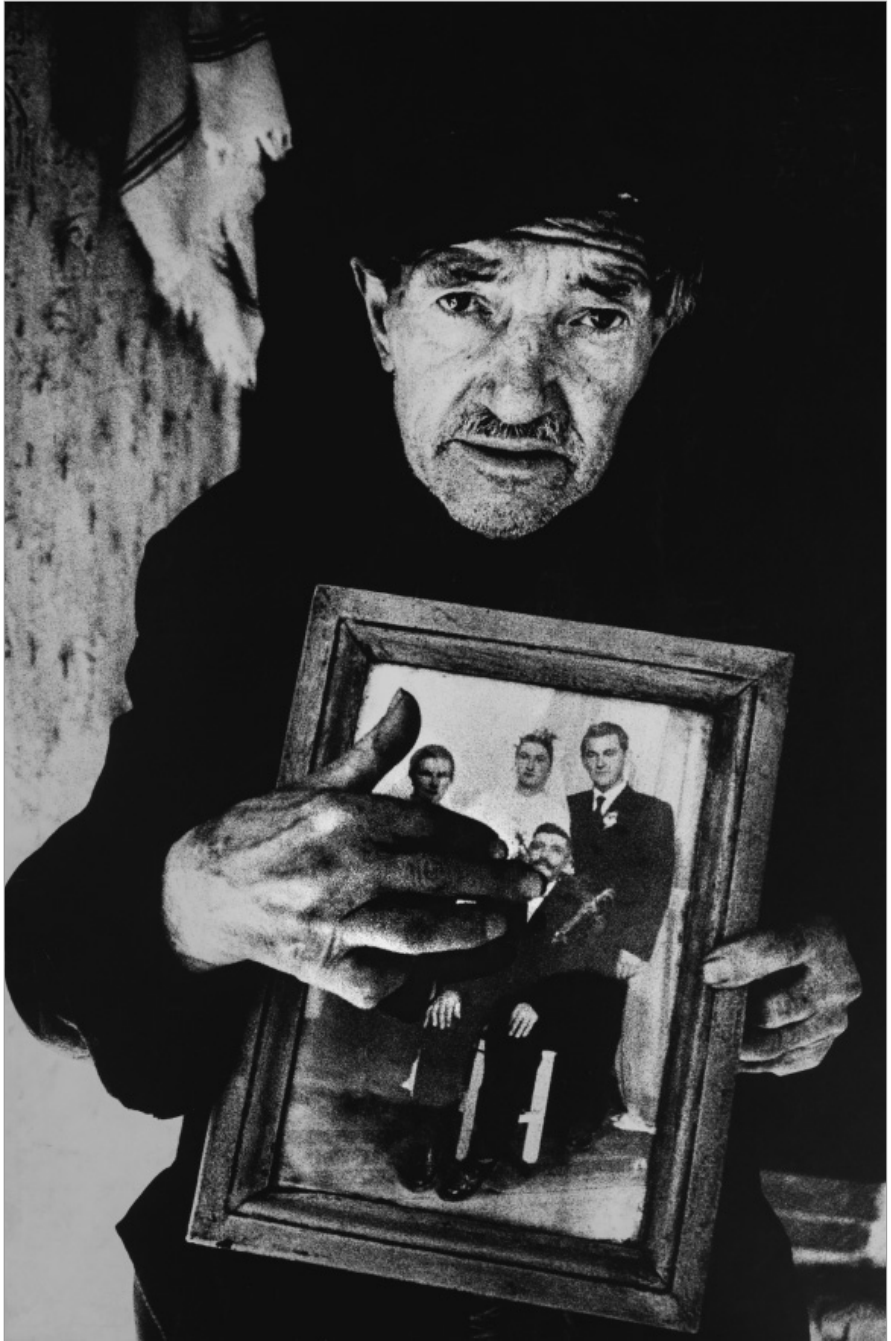
Dormán László: A Tisza Törökkanizsánál (1974)

A lebontásra ítélt x betűs ház (Tiszai árvíz, Adorján, 1970)

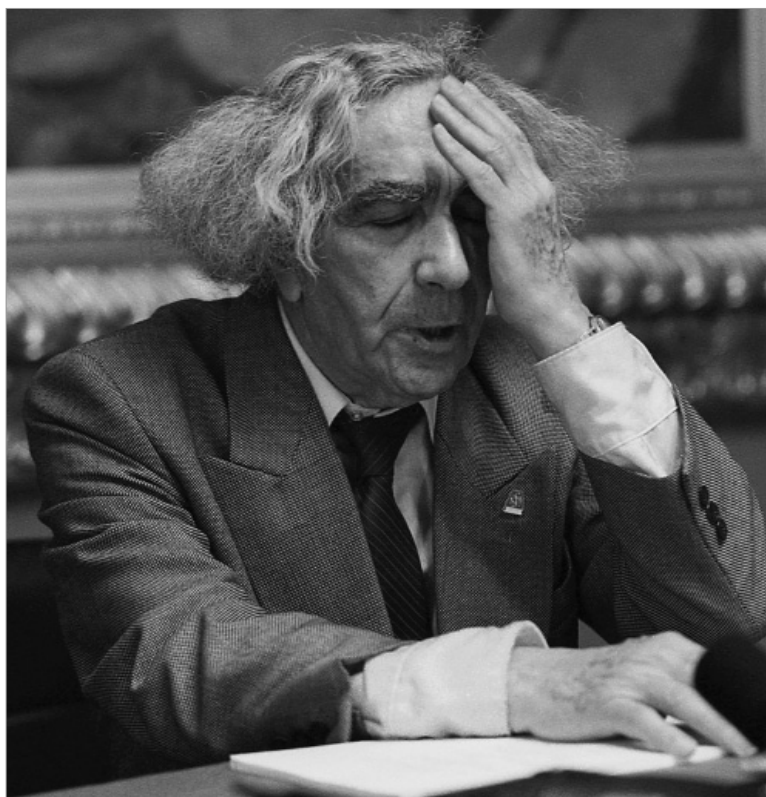
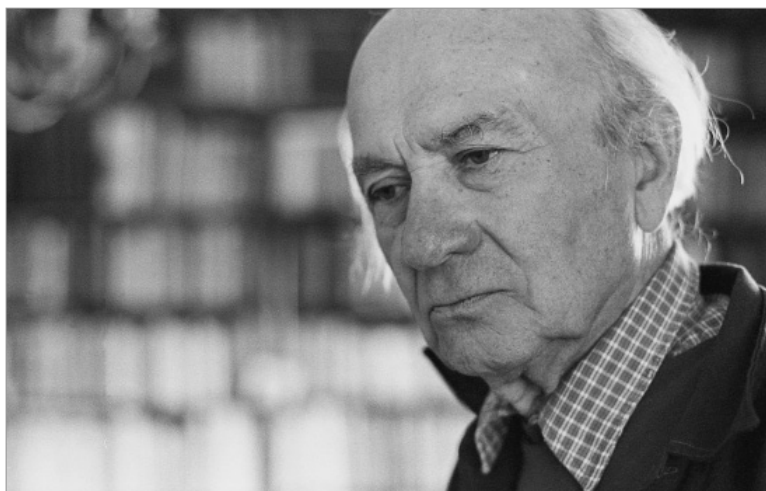
Kati néni (Vörösmart, 1971. szeptember 25.)

„Mindez én voltam egykoron” – Major Miska bácsi (Vörösmart, 1971)

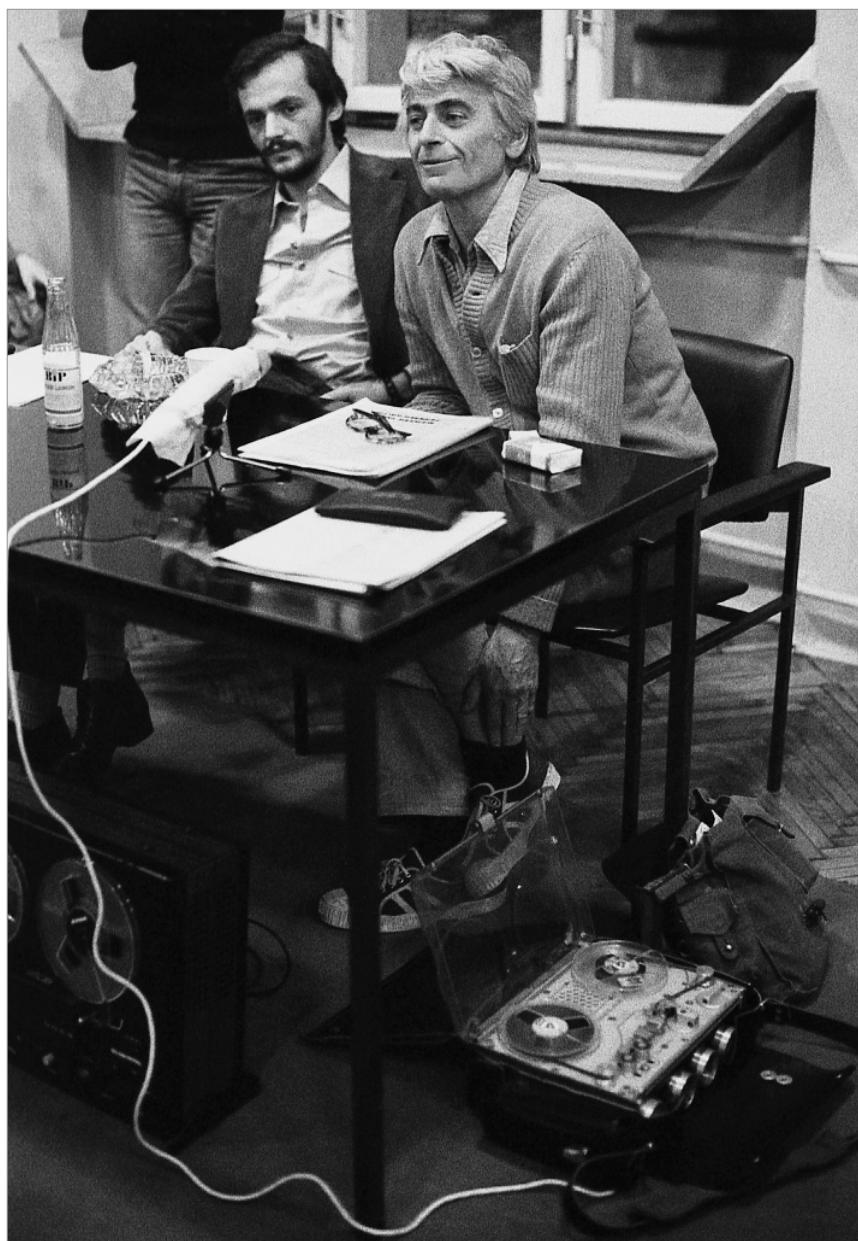
A balkáni háborúk egyik csantavéri áldozatának,
Kovács Dejánnak a temetése (1992. május 9.) • A Futaki
úti temető (Újvidék, 1991. november 1.)

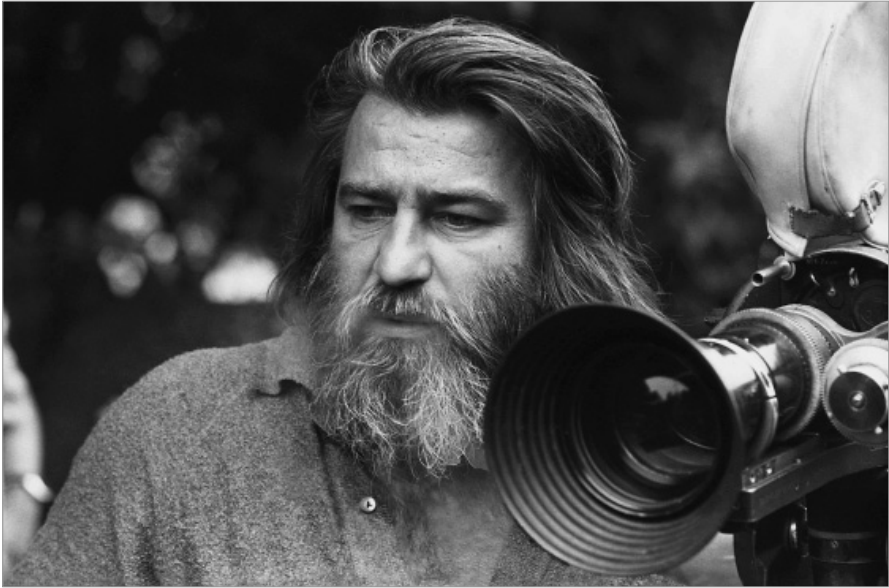
Illyés Gyula költő, író (Budapest, 1982. május 11.) • Faludy György költő (Szeged, 1989. április)

Sáfrány Imre képzőművész szabadkai műterme (1971)

Mészöly Miklós író Hornyik Miklós vendégeként az Ifjúsági Tribünön (Újvidék, 1977. november 3.)

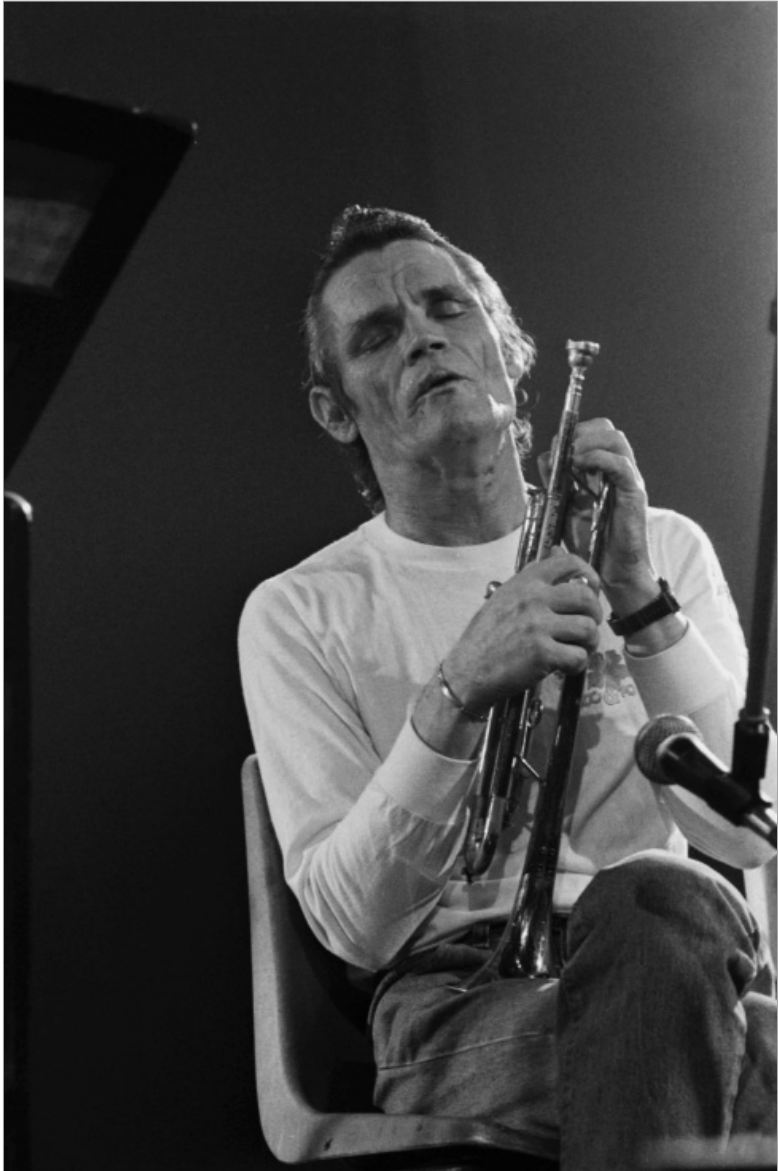
Sára Sándor operatőr, filmrendező 1979 augusztusában • Benes József képzőművész
a Kanizsai Írótábor vendégeként 2016-ban

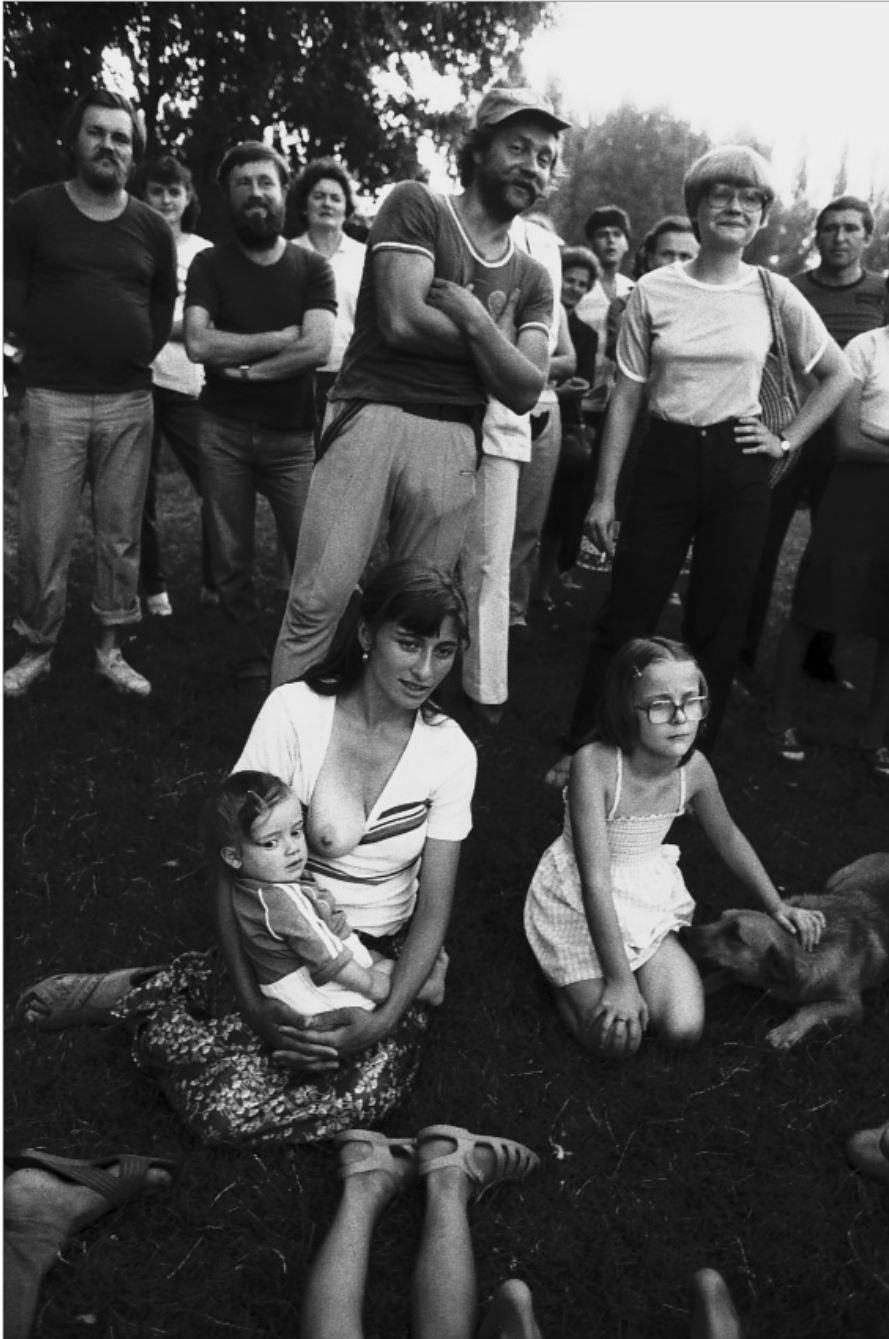
Tolnai Ottó költő és Maurits Ferenc képzőművész,
költő a Kanizsai Írótabor vendégeként 2018-ban

Curtis Fuller amerikai jazzharmonás (Belgrád, 1979) • Nancy Wilson
jazzénekesnő (Belgrád, 1978)

Chet Baker jazztrombitás, énekes, zeneszerző (Belgrád, 1979)

A Tanyaszínház közönsége Csantavéren 1981-ben